

ZSEMLYE JÁNOS KONSTANTIN

janos.zsemlye@gmail.com
PhD-hallgató (EKKE BMK TDI)

A Rákóczi-szabadságharc (1710–1711. évi) orosz orientációja a historiográfiában

The Russian orientation of the Rákóczi War of Independence
(1710–1711) in historiography

ABSTRACT

The so called „Russian line” played a significant role from 1710 till 1711 in Rákóczi’s War of Independence (1703-1711). This „Russian line” was established by the Treaty of Warsaw (варшавский договор), concluded by Tsar Peter I (regarding the Rzeczpospolita) with Prince Francis II Rákóczi on September 4/15, 1707 (according to the Julian and Gregorian calendars, respectively). The principal advocate for these Russian connections was General Miklós Bercsényi. Following the Battle of Trencsén (August 3, 1708), the War for Independence began to decline militarily and became increasingly isolated internationally. In the meantime, during the „Great Northern War” (1700–1721), Peter I’s Europe-wide renowned victory at Poltava (June 27/July 8, 1709) marked a turning point. Capitalizing on this event, Bercsényi, on behalf of the prince, engaged in extensive diplomatic activities in 1710–1711 with the tsar’s „traveling chancellery” („походная канцелярия”), to secure the support of Peter I. Primarily seeking military aid, while also hoping for diplomatic backing. Bercsényi conducted negotiations in Poland with the tsar’s envoy there and maintained contacts with key figures in the tsarist government, high-ranking Russian officers, Polish nobles, and others. His negotiations also aimed to facilitate Russian-French rapprochement. The assessment of Bercsényi’s diplomatic activities is not unanimous in either Hungarian or Russian historiography. This study discusses the relevant parts of significant publications on the topic, in chronological order, quoting extensively from authors starting from the 19th to the 21st centuries. How did the authors of these publications, with their varying perspectives evaluate Bercsényi’s efforts? In what ways and to what extent did their assessments differ? What new perspectives did they introduce, either pro or contra? These are the questions this study seeks to answer.*

---

* A szerző köszönetet mond Vincze Bence egyetemi hallgatónak (SZTE–GTK), az angol nyelvű fordításban nyújtott segítségéért.

KEYWORDS

Rákóczi's War of Independence, Prince Francis II Rákóczi, Major General Miklós Bercsényi, Tsar Peter I, Russian orientation, diplomacy, historiography

DOI 10.14232/belv.2024.3.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.3.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Zsemlye János Konstantin (2024): A Rákóczi-szabadságharc (1710–1711. évi) orosz orientációja a historiográfiában. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 3. pp 165–209.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

„Így reménleném annak mind jó, s mind hamar végét.”¹

(Bercsényi Miklós a szabadságharc befejezéséről,
bizakodással I. Péter orosz cár segítségében)

AZ „OROSZ VONAL”, MINT TÉMA

A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) külpolitikájában az 1710–1711. évi periódus létfontosságúvá vált a szabadságharc megmentése szempontjából. E periódusban különös jelentőségre tett szert az ún. „orosz vonal”. Ez az irányultság nyilvánvalóan az aktuális európai „nagypolitika” összefüggésrendszerében értelmezhető, amelyet a 18. század legelejétől – mint jól ismert –, az Európa „centrális” problémájának tekintett spanyol örökösödési háború (1701–1713/1714), illetőleg a „nagy északi háború” (1700–1721) határozott meg. Ezek az egymástól függetlenül kirobbant, s egymás menetére csekély befolyást gyakoroló háborúk – az előzőleg tető alá hozott európai katonai szövetségek révén – ugyanakkor nemzetközi jelleget öltöttek. A nemzetközi porondon Oroszország európai pozíciója a „nagy északi háború” kimenetelétől függött, míg a Rákóczi-szabadságharc esélyeit elsősorban a spanyol örökösödési háború befolyásolta. Mindkettőre kihatott továbbá egy harmadik katonai konfliktus, az orosz–török háború (1710–1713). A „nagy északi háború” és a „török háború” – amelyekben Oroszország közvetlenül érintett volt –, Európa északi és keleti, valamint délkeleti „perifériáján” zajlott. Alapvetően így festett az a „környülállás”, amely a Rákóczi-szabadságharc külpolitikája számára egyszerre nyitott lehetőségeket és állított korlátokat. Más szóval: kijelölte mozgásterét – mely hol bővült, hol szűkült.

¹ Bercsényi Miklós II. Rákóczi Ferencnek. Jósva, 1709. augusztus 1-én. AR, I/VI. köt. 238.

A Rákóczi-szabadságharc kutatásának egyik fontos aspektusa – kezdeti európai beágyazottságából, végül beágyazatlanságából eredően –, a külpolitikai kapcsolatainak vizsgálata. A kezdettől fogva meghatározó francia (továbbá lengyel, svéd, vatikáni, porosz, török és tatár, moldvai, havaselvei, angol–holland) vonatkozások mellett, megtaláljuk az orosz is. Orosz kapcsolatokról csak a szabadságharc második felében (1707-től) beszélhetünk, s 1711-ig (a szatmári békéltetésig) különböző elképzelések váltották itt egymást. E plánumokban vízvázlatzó I. Péter cár nagy győzelme XII. Károly svéd király felett 1709. június 27-én/július 8-án² Poltavánál (ma: Ukrajna északkeleti területén). Ettől kezdve erősödött fel a kuruc vezetés „orosz orientációja”, az a törekvése, hogy a „nagy északi háború” politikai–katonai perspektívái mentén próbálja megmenteni a szabadságharcot, különféle tervek, kombinációk alapján.

Magát a kétoldalú (orosz–magyar) kapcsolatfelvételt, két évvel korábban I. Péter cár kezdeményezte II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel (a sandomierzi konföderátusok egyetértése mellett), és pedig a Rzeczpospolita vonatkozásában. A lengyel trónkérdés 1707. évi megoldásának cári „forgatókönyvben” Rákóczi I. Péter (egyik) királyjelöltjeként szerepelt, mint olyan „kandidátus”, aki megszerezheti Oroszország számára a francia szövetséget, vagy legalábbis közvetítést, a „nagy északi háború” svéd–orosz konfliktusában. A cár 1707. április 21-én/május 2-án Magyarországra indította követét (az egy napja diplomáciai szolgálatában álló) David Corbea udvari tanácsost, hogy tájékoztassa a fejedelmet és kipuhatolja véleményét. A megbeszélések szeptember 4/15-én a varsói szerződés (варшавский договор) aláírásához vezettek. (Az öttagú fejedelmi tárgyalóküldöttség élén Bercsényi Miklós főgenerális (1665–1725) állt.) Jóllehet, a latin és orosz nyelven kiállított szerződés³ 17 pontjának egyike sem kötelezte I. Pétert a szabadságharc melletti közvetlen katonai beavatkozásra, ez az egyetlen, amely Rákóczi és egy európai szuverén között kötött. Ilyen értelemben az első magyar–orosz „bilaterális” egyezmény, amelyet Rákóczi október 10-én erdélyi fejedelemtént (Princeps Transylvaniae) és a konföderáció vezéréként (Dux Confoederatorum Hungarorum) – „maga személyében” – Ungváron parafált, I. Péter pedig 1707. december 10/21-én Moszkvában ratifikált. A cár nevében kötött (így Oroszország részéről államszerződésnek minősülő) varsói egyezményt I. Péter kormánya Oroszországnak a Rzeczpospolitával fennálló egyéb megállapodása egyfajta „kiegészítésének” tekintette.

A varsói szerződéssel létrejött a tulajdonképpeni „orosz vonal”. Amely – nem lehet elégszer hangsúlyozni –, kuruc szempontból I. Péter katonai segítségének elvi (és reménybeli gyakorlati) lehetősége miatt vált alapvetően fontossá a továbbiakban. Bár az egyezmény nem realizálódott (az idő hamarosan túllépett rajta, aktualitással nem bírt többé), ezt követően nemcsak maga a magyar–orosz diplomáciai kapcsolat, de a jó viszony is fennmaradt. Az orosz kapcsolatok erősítésének legfőbb „organizátora” Bercsényi volt. Ő 1709 nyarától lassan arra a külpolitikai végkövetkeztetésre jutott, hogy az I. Pétertől várható segítségnek – és pedig a szabadságharc során többször, pontokba foglaltan előadott⁴ problémáinak megoldása érdekében –, nincs, nem is lehet más alternatívája. Álláspontját a fejedelem is magáévá tette (a francia relációt mégsem teljesen feladva).

² A régi (julián) és az új (gregorián) időszámítás szerinti dátumok.

³ Orosz nyelven: Договор с Седммиградским князем Франциском Ракочи. ПИВ, т. 6. 73–80. Magyar fordítása: MÁRKI 1913. 473–477.

⁴ Elsőként az 1704. évi Manifestumban. RPI, I. köt. 92–110.

Bercsényi II. Rákóczi Ferenc fejedelem egyetértésével és támogatásával kezdte, majd utasítására folytatta orosz orientációjú diplomáciai tevékenységét, fejedelmi megbízottként. Rákóczi 1710. késő őszen bízta meg a főgenerálist azzal a feladattal, hogy Lengyelországba menjen (november 21-én hagyta el Magyarországot), s ott Grigorij Fjodorovics Dolgorukij (Dolgorukov) lengyelországi orosz követtel tárgyaljon. A Bercsényivel rokonszenvező és a „magyar ügyre” jóindulattal tekintő Dolgorukij ez idő tájt másodízben (1709–1712) töltötte be meghatalmazott (állandó) követi posztját II. Ágost lengyel király mellett. A Bercsényi–Dolgorukij megbeszéléseknek a magyar közvetítéssel történő (akár szövetségkötéssel révbe jutó!) francia–orosz közeledést kellett munkálniuk. Ezáltal pedig a szabadságharc XIV. Lajos és I. Péter cár általi, együttes támogatásának elősegítését. A „projekt” tehát az orosz katonai segítség reményével töltötte el a szabadságharc vezetőit.

Bercsényi ezirányú aktivitása alapozta meg és tartotta életben a szabadságharc legszűkebb vezetésének ún. „orosz reménységét” („надежда на русских”). Azaz: a segítség-várást I. Péter cár kormányzatától. Egyaránt remélve fegyveres segítségnyújtást a szabadságharc katonailag sikeres befejezéséhez, s diplomáciai támogatást. Nagy szükség volt segísre. A trencsényi csatavaesztés (1708. augusztus 3.) óta felgyorsult a kuruc hadsereg bomlása, 1709 nyarára a szabadságharc nemzetközileg elszigetelődött. Ekkor emelkedett fel viszont I. Péter cár szerencsecsillaga. Poltavai (és három nappal későbbi perevolocsnajai) győzelmeivel gyökeresen megváltoztatta a „nagy északi háború” menetét, s roppant tekintélyre tett szert Európában.

Bercsényi felfogásában a poltavai fordulat szolgált olyan katonai–politikai fundamentumként, amelyre bizvást alapozni vélte a szabadságharc „orosz reménységét”. Mindinkább és hajthatatlanul elköteleződött ennek a gondolatnak. Mindent megtett a cár „utazó kancelláriáján” („походная канцелярия”), hogy I. Péter segítségét realizálja. Fáradhatatlanul „korrespondált”, megbeszéléseket folytatott a cári kormányzat vezető embereivel, diplomatákkal, lengyel főurakkal, stb. Rákóczinak írt leveleiben, jelentéseiben nemcsak tájékoztatott mindezekről, de egyéni megoldási elképzeléseivel is előállt. A Rákóczi-szabadságharc 1710–1711. évi orosz orientációjának kétségkívül Bercsényi a „főszereplője”: ezirányú diplomáciai aktivitása, tevékenysége a legjobban tükröződik a historiográfiában.

„IDEÁLIS ÉS REÁLIS” POLITIKA

Történetírásunkban az „orosz reménység” megítélésekor rendszerint a szabadságharcot lezáró szatmári békéltetés (Pacificatio Satmariensis) a viszonyítási pont. A Pacificatio Satmariensis, ismeretesen Pálffy János császári és Károlyi Sándor (de facto) kuruc főparancsnok együttműködésének eredményeként jött létre. (Pálffy 1710. szeptember 26-án I. József által a magyarországi császári hadak főparancsnokává kinevezve, december 22-től tárgyalásokra is felhatalmazva a felkelőkkel; Károlyi Sándor 1711. február 18-án – a Lengyelországba I. Péter cárral további tárgyalásra távozó – Rákóczi által a még fegyverben álló kuruc hadak főparancsnokságával megbízva –, majd attól április 6-án a fejedelem által megfosztva.) A békeokmányt a magyarországi és erdélyi rendek előzetesen 1711. április 27-én, majd – Bulyovszki Dánielnek (1705-től a fejedelmi Udvari Tanács titkára, 1707-től a Gazdasági Tanács főszámvevője), Pongrácz Györgynek (1706-tól a fejedelmi Udvari Kancellária titkára) és Karl Locher von Lindenheimnek (1710 őszen a Hofkriegsrat Pálffy mellé delegált tagja, consiliarius) végleges szövegezésben – 29-én elfogadták.

Meghatalmazottaik (a Szatmárhoz közeli) Nagykárolyban május 1-én aláírták. Május első hetében Bécsben a Titkos Tanács 4 pontban módosítást eszközölt, ezt a régens királyné (Eleonóra Magdolna) 26-án jóváhagyta. A *Pacificatio Satmariensis* e módosított változatát az új uralkodó, III. Károly – VI. Károly néven német-római császárrá koronázva október 22-én, magyar királlyá koronázva: 1712. május 22-én –, Barcelonában 1711. július 20-án megerősítette, s 1712. március 30-án szentesítette. Mindezt azért idéztem fel, mert a *Pacificatio Satmariensis* elfogadásával, vagy el nem fogadásával (de már az azt megelőző Károlyi–Pálffy tárgyalásokhoz való viszonyulással is), a kuruc táboron belül ki-ki két, alapvetően eltérő felfogást demonstrált. Máig ható érvennyel, Márki Sándor e két ellentétes felfogást „reális és ideális” politikaként különböztette meg, s írta le.⁵

A „reális” politika vezéralakjaként Károlyi Sándort jelölve meg, mint aki a körülményekkel számoló „konzervatív magyar politikára” szánta el magát.⁶ Törekvését – írta –, Rákóczi és Bercsényi Károlyi „illetlen béketárgyalása, az ellenséggel való titkos egyetértése és hitetlen elpártolása” gyanánt minősítette.⁷ Felfogásuk szerint, I. József 1711. április 17-i elhunytával „a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. A bujdosók tehát – fogalmazott Márki Sándor –, a legszigorúbb legitimitás alapjára álltak.”⁸ (A szabadságharc politikai és katonai felső vezetéséből azok feltétlenül, akik utóbb az amnesztiából is kirekesztettek: maga a fejedelem, Bercsényi Miklós főgenerális, Vay Ádám udvari főkapitány, Forgách Simon, Esterházy Antal tábornagyok.)

Az „ideális” politikának – később Bercsényi által föllobbantott – „orosz reménysége” azután kapott lángra a szűkebb vezetés körében, hogy I. Péter poltavai győzelmének híre Magyarországra érkezett. Erről a fejedelem értesült elsőként, július vége felé, nem tudni pontosan mely napon; Nedeczky Sándor – ez idő tájt a lengyelországi konföderátusok mellett működő Rákóczi-diplomata –, július 17-én tudósította Ilyvóból (ma: Lviv, Ukrajna nyugati területén) a fejedelmet I. Péter „halhatatlan victoriáia”-ról. (Nedeczky Ilyvón két nappal korábban, vagyis a csata után egy héttel vette hírét.⁹) Rákóczi hamarosan levélben gratulált is a cárnak a sikerhez, s ugyanezen alkalomból írt Gavriil Ivanovics Golovkin kancellárnak.¹⁰ Bercsényit ugyancsak a fejedelem informálta levélben, így a főgenerális augusztus legelején szerzett tudomást a történetekről.¹¹

A „reális” politika eredményét – a szatmári békéltetést –, az 1945 utáni hazai történetírás jó ideig Károlyi Sándor árulásaként tartotta számon, majd mindinkább Károlyi Sándor reálpolitikai

⁵ MÁRKI 1910. 237–245.

⁶ MÁRKI 1910. 239. (Kiemelés a szerzőtől – M. S.); Erre nézve szintén: BÁNKÚTI 2007. 9–11., 14–15., 22–23.

⁷ MÁRKI 1910. 244. (Kiemelések a szerzőtől – M. S.)

⁸ MÁRKI 1910. 245.

⁹ Lásd: Nedeczky Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Ilyvó, 1709. július 17-én. MTA Kézirattára Ms. 4958/2/III. *Litterae Nedeczkianae*, 1709.; Beniczky Gáspárnak, a fejedelem privatus secretariusának a Poltava után kelt első orosz vonatkozású bejegyzése négy nappal korábbi. Július 13-án ezt írta: „Mái nap két Mosqua Tiszt, egyik Bécsből, másik pedig Dresdábúl az Udvarhoz érkezett.” (Rákóczihoz Sárospatakra – Zs. J. K.). RT, I. köt. 207. Rákóczi értesülése vonatkozásában ez a dátum óvatosságra int; Beniczky csak az érkezés tényét rögzítette, azt nem, hogy ezek a tisztok I. Péter győzelmének hírért hozták volna (már öt nappal később!). Ilyen következtetés valószínűtlen, hiszen Poltava (légvonalban is) jóval több, mint ezer kilométerre fekszik a Habsburg Monarchia, illetve a porosz uralkodó székvárosaitól (Bécs, Drezda), nem számítva az onnan Sárospatakig vezető utakat.

¹⁰ Beniczky naplóbejegyzése szerint, július 29-én a fejedelem „magános írási körül occupálódott”, 30-án pedig „eő Felsége a’ Mosqva Czár Udvarához Postáját küldte.” RT, I. köt. 209.; Márki Sándor szerint, Rákóczi 29-én írta a gratuláló leveleket. MÁRKI 1910. 40. és 40./40. sz. lapalji jegyzet.

¹¹ Lásd: Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jósua, 1709. augusztus 2-án. AR, I/VI. köt. 247.

kompromisszumaként kezdte értékelni.¹² A pacifikáció kétségkívül helyrebillentette és hosszú távon biztosította a rendek és a királyi hatalom közötti egyensúlyt, a rendi alkotmányosságot. Igaz, nem ama „újonnan kiharcolt”, Habsburgoktól függetlenített Magyar Királyságban – részét képezvén az Erdélyi Fejedelemség is –, amelyet oly emlékezetesen deklarált a konföderáció ónodi „conventus generalis”-ának 1707. június 13-i határozata –, s amely éppen a Pacificatio Satmariensis által végleg semmivé vált.

Az alternatívát – a „magyar ügy” rendezésére nemzetközi béketárgyalásba bekapcsolva kerüljön sor, nemzetközi garanciák mellett –, Rákóczi és Bercsényi kezdettől következetesen képviselték. Megfontolásaikban a Poltava után felerősödő „orosz reménység”, mondhatni, döntő szerepet játszott, miként azt a fejedelem az 1710. év végére (november–december) nézvést papírra vetette.¹³ Ugyanez a remény legfeljebb esetleges, vagy annyi szerepet sem játszott viszont a vezetői kör azon részének megfontolásaiban, mely a szabadságharc célkitűzéseit összegegyeztethetőnek találta a Pálffy–Károlyi-féle rendezéssel, voltaképpen az „egyéni lázadóknak adandó királyi kegyelem keretei között létesítendő megállapodás” elve alapján, ti. nem elismerve a konföderációt.¹⁴

A TÉMA EXPONÁLÁSA A HAZAI HISTORIOGRÁFIÁBAN

A hazai historiográfiában Gebei Sándor foglalkozott alapos részletességgel a Rákóczi-szabadságharc lengyel és orosz vonatkozásaival.¹⁵ Éspedig „a lengyelországi és az oroszországi háttér Magyarországra gyakorolt hatásainak” pontos bemutatása céljával,¹⁶ amelyek mindaddig figyelmen kívül maradtak. A Bercsényi által működtetett „orosz vonalat”, mint témát, hivatkozott tanulmányában elsőként exponálta.¹⁷ Baráth Julianna szintén foglalkozott Bercsényi diplomáciai szerepvállalásával, inkább csak általánosságban, 1707-től ismertetve a külpolitikai lehetőségeket.¹⁸ Kovács Zoltán (nem Bercsényi tevékenységét vizsgálva) Oroszország diplomáciai–katonai érdekeire (1707 utáni „érdekeltségeire”) mutatott rá,¹⁹ annak tükrében, „kitől számíthatott *realisan* segítségre” a kuruc vezetés.²⁰ Ezek a közelmúltban született publikációk ismételten felhívták a figyelmet arra, hogy a főgenerális aktivitása az „orosz vonalon” nem mellékszál, hanem meghatározója a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájának 1709 nyaratól kezdődően, de különösen 1710 végétől, mindvégig.

¹² Vö. BÁNKÚTI 1981. 88–102.; KOVÁCS 1988. 102–123.; KÖPECZI 1991. 51–62.; TAKÁCS 2003.; KALMÁR 2012a. 101–115.

¹³ „Ügyeim ily nyomorúságos állása közben csupán a muszka cártól várt külső segítség reménye maradt.” RÁKÓCZI 1979. 446.

¹⁴ KÖPECZI – R. VÁRKONYI 1976. 350.; Gebei Sándor véleménye szerint, „Károlyi a konföderáció alapeszméjének felhatalmazásából [...] alkudozott”. GEBEI 2013a. 266. (részletesebben: 266–268.); Lásd továbbá: KALMÁR 2012a. 112–113.; A szatmári békekötés kapcsán Cserei Mihály (1667–1756) ezt írta: „nem is méltó, hogy pacificatióknak neveztessek, hanem csak gratiaadás az elpártolt magyaroknak”. RTÜ, I. köt. 413.

¹⁵ GEBEI 2013a. (Teljes szövegváltozat.; vö. GEBEI 2012. 823–852.)

¹⁶ GEBEI 2013a. 225.

¹⁷ Nemcsak Magyarországon, voltaképpen Oroszországban is: egy oroszországi tanulmánykötetben (saját fordításában) közzétett, *Продолжение борьбы Ференца II Ракоци...* című publikációja tartalmilag megegyezik a szóban forgó magyar nyelvű (címében némileg eltérő), fundamentális tanulmánnyal. Így az, az orosz anyanyelvű kutatók számára is könnyen elérhető. GEBEI 2013.

¹⁸ BARÁTH 2012. 815–822.

¹⁹ KOVÁCS 2003. 51–52.

²⁰ KOVÁCS 2003. 47. (Kiemelés a szerzőtől – K. Z.)

Szakirodalmunkban a Rákóczi-szabadságharc orosz kapcsolatait tárgyaló munkák többnyire tanulmány-, vagy konferenciakötetek részeként, ritkábban önálló publikációkként, tudományos összefoglalásokként jelentek, jelennek meg. Eltekintve attól, hogy a szerzők a szabadságharcral kapcsolatos valamilyen évfordulóhoz kötődően („aktualizáltak”) teszik-e közzé újabb kutatási eredményeiket, vagy sem, e szakmunkák az orosz kapcsolatoknak általában valamely speciális vonatkozásával foglalkoznak. E leginkább vizsgált vonatkozások közé tartozik a „rác” probléma; a varsói szerződés; Poltava hatása a Rzeczpospolitában; az orosz mediáció felajánlása; a lengyelországi kuruc emigráció; emigráns kurucok cári szolgálatban. Bercsényi orosz orientációja – a szabadságharc külpolitikáján belüli jelentőségéhez képest furcsa módon –, nem kapott kitüntető figyelmet.

Erről a témáról összefoglaló monográfia, könyvrészlet, stb. nem áll rendelkezésre (leszámítva Gebei Sándor említett, a témához alapvető tanulmányát). Közrejátszhat ebben, hogy magáról a főgenerálisról sincs önálló, legújabb kori monográfia (leszámítva Bánkúti Imre rövid összegzésre törekvő, tudományos–népszerűsítő publikációját²¹). Mindmáig Thaly Kálmán foglalkozott legrészletesebben a főgenerális életével, amelyet azonban csak 1689–1706-ig terjedően írt meg.²² Thaly Kálmán Bercsényi-képe eleven: Bercsényi „lánglelkű, szikrázó elméjű és vasjellemű szabadsághős, a Rákóczi-háború megteremtője, szervezője, fenntartó lelke”, Rákóczi „fejedelmi helytartója, főhadvezére, fődiplomátája, első senator”, egyenesen a fejedelem „alter-egoja”, aki az „absolut uralomra törekvő aulicus és katonai körök előtt ellenben gyűlölt és rettegett, annyi mint – javíthatatlan, még a sírból is izgatni, bosszút állani, harcolni feljára »*Erz-Rebell*.«”²³ A magával ragadó stílusban megírt, befejezetlenségében is hatalmas lélegzetű mű azonban joggal váltott ki kritikákat. Ezek illusztrálására, R. Várkonyi Ágnes idézem, aki így fogalmazott: „A nagy monográfia gondolati vonalvezetése szerint, a szabadságharc minden lényeges fordulát Bercsényi politikája vitte végbe, mindent ő tudott legjobban, sőt mindent előre látott.”; „Thallóczy Lajos véleménye ma is helytálló. **A Bercsényi családban** Thaly összes jó és hátrányos tulajdonságai megnyilatkoznak. Bercsényi jellemzése ugyan részletes, de nincs meg benne az objektivitás, úgy, hogy »tulajdonképpen panegyris, ami Thaly természetéből folyik« [Thallóczy L.]”²⁴ R. Várkonyi Ágnes, egyebek mellett, emiatt is hangoztatta, hogy „egy majdani hiteles Bercsényi-életrajzhoz” mindenképpen neki kellene fogni.²⁵

Historiográfiai szempontból, Thaly Kálmán „Bercsényije” egyfajta sajátos válasz is arra az „aulicus” szemléletre, amely 1711 után, lényegében a reformkorig, a magyar történeti irodalomban a Rákóczi-szabadságharc megítélését – ha nem is kizárólagos érvénnyel –, de meghatározta. Ebben nyilván szerepet játszottak a szabadságharc neves, vagy kevésbé neves (a *Pacificatio Satmariensis* mindenestre elfogadó) résztvevőinek – például Ráday Pálnak, Károlyi Sándornak, Ottlyk Györgynek, ifj. Teleki Mihálynak, Vargyasi Dániel Istvánnak – 1711 után keletkezett emlékiratai. Az aulikus szemléletet elsősorban a jezsuita történetírás (főként Tersztyánszky János, Spangár András, Hevenesi Gábor, Rost Tamás, Palma Károly Ferenc, Katona István, Pray György, továbbá a piarista indíttatású Kolinovics Gábor) képviselte, de a protestáns szerzők (Molnár Gábor, Bél

²¹ BÁNKÚTI 1991a.

²² THALY 1887–1892.

²³ THALY 1885. 4. (Kiemelés a szerzőtől – T. K.)

²⁴ R. VÁRKONYI 1993. 9. és 9/5. sz. lapalji jegyzet. (Kiemelés a szerzőtől – R. V. Á.)

²⁵ R. VÁRKONYI 1993. 26.

Mátyás, Losontzy Hányoki István, Budai Ézsaiás) is ehhez igazodtak. E felfogás szerint, a szabadságharc nem egyéb, mint „Rákóczi seditio”; „perfidia”; „tumultus”; „perduellio”; „fatale bellum”,²⁶ amelyben a kuruc vezetés külpolitikai kapcsolatkeresése eleve nem is vezethetett jóra.

Bercsényi leggyakrabban Rákóczi és Károlyi „relációjában” (politikai irányvonal, hadvezetés) szerepel a különböző történeti munkákban. A főgenerális orosz orientációjához általam áttekintett 19–21. századi munkák közül csak azokat lehet historiográfiai előzményként tekinteni, amelyek Bercsényi ezirányú szerepvállalását egyáltalán tekintetbe veszik, s arra valamilyen összefüggésben – részletesebben, vagy csupán érintőlegesen – kitérnek. A releváns publikációk lényegi vonatkozásainak bemutatása lehetséges. Ennek kapcsán a fő kérdések lehetnek: Miként foglaltak állást e publikációk különböző felfogású szerzői? Miben és mennyiben tért el megítélésük? Milyen új szempontokat vontak be pro és kontra?

HAZAI HISTORIOGRÁFIAI ELŐZMÉNYEK (1.)

1859–1940

Az alábbiakban elsőként azt a szűk száz éves időszakot tekintem át, amelynek kezdetét történetírásunk 19. századi, első bemutatási kísérletei jelentik. A 20. századtól egyre professzionálisabb munkák térnek ki az „orosz vonal” 1710–1711. évi szakaszára (is), melyek közül az utolsó a második világháború idején került kiadásra. Ezt az időszakot – Szalay Lászlót is megemlítve –, Horváth Mihály, Márki Sándor, Lukinich Imre és Szekfű Gyula kapcsolódó munkái fémjelzik. Ugyancsak itt idézem fel Szytyepan Teodorovics Tomasivszkij Márki-bírálatának általánosan fontos hozzáfűzéseit is, amelyeket a szerző a *Századokban* publikált, magyar nyelven.

Szalay László – a hazai modern történettudomány (Ranke szellemében elkötelezett) úttörője – tulajdonított fontosságot először annak, hogy magára a kétoldalú magyar–orosz kapcsolatfelvételre külön kitérjen. *Magyarország története...* című munkája azonban – alcímével ellentétben –, sajnos csak 1707-ig viszi a szabadságharc történetét.²⁷ Alkalmasint éppen a varsói szerződés előkészületeinek ismertetésénél szakadt félbe.

Horváth Mihály *Magyarország történelme...* című, nagyívű történeti tablójában elsőként taglalta a Rákóczi-szabadságharc orosz kapcsolatait, azok 1709 utáni alakulását is beleértve.²⁸ Általánosan ismertette a szabadságharc külpolitikáját, Bercsényi (Poltava utáni) orosz orientációjú szerepvállalására külön is utalt: Rákóczi 1710. „október végén Patakról Ungvárhoz ment”, hogy „onnan Bercsényit Dolgorukyhoz [Dolgorukijhoz – Zs. J. K.] a császár felhatalmazottjához küldje Lengyelországba”, tárgyalni.²⁹ A szerző további részletekkel nem szolgált a főgenerális aktivitásáról a kapcsolatok alakítását illetően (sem a kiküldetését megelőzően, sem azt követően). A fejedelem emlékiratai alapján, erős túlzással úgy fogalmazott, hogy Bercsényi „oly vérmes reményekkel kecsegtette” Rákóczit, miszerint „nemsokára egy muszka had élén jövend vissza”.³⁰ Horváth Mihály végső konklúzióként megállapította: 1711 tavaszától a szabadságharcnak „múlhatatlanul gyors és tényleges segélyre volt

²⁶ Vö. KÖPECZI 1973. 154–158.; TÓTH 2010. 25.

²⁷ SZALAY 1859.

²⁸ HORVÁTH 1872.

²⁹ HORVÁTH 1872. 573.

³⁰ HORVÁTH 1872. 575.; vö. RÁKÓCZI 1979. 405.

szüksége”. Ezt pedig – adott körülmények között, Bercsényi aktív közreműködésével – „csak a muszka czártól várhatván”.³¹

Márki Sándor tért ki ezt követően Bercsényi orosz orientációjára, *II. Rákóczi Ferencz...* című monumentális művének harmadik kötetében.³² Az „origó” itt – Poltava. A szerző utalt a fejedelem gratuláló leveleire „Péter czárnak és *Golovkin* orosz főkancellárnak” a poltavai győzelem alkalmából.³³ E levelek hangsúlyozása azért lényeges, mert: tükrözik azokat az alap gondolatokat, amelyekből Bercsényi koncepciója is építkezett. Márki Sándor megfogalmazásában mindez úgy hangzott, hogy a cár közbenjárását (is) elutasító császárt – orosz „pártfogás mellett” –, „kényszeríteni kell tehát, hogy lemondjon a magyar koronáról s elösmérje Magyarország függetlenségét”; „Európa békéje egészen a czártól függene”; „A czár lenne Magyar- és Lengyelországok szabadságának, Európa békéjének helyreállítója”;³⁴ stb. Poltava, s a Rákóczi-levelek kapcsán „Bercsényi [...] »örvendezett szívvel látta nyílt kapuját a fejedelem dicsőségének...«” – parafrázeálta a szerző Bercsényi mondatát, Rákóczinak írt, 1709. augusztus 1-én Jósván kelt leveléből.³⁵ Márki Sándor – Bercsényi elvi alapállítását mintegy igazolva – lényegbevágóan szögezte le: „Poltavánál dőlt el, a magyarok svéd vagy orosz segítséggel keressék-e szabadságukat”.³⁶ Márki Sándor nem mulasztotta el egyébiránt felhívni a figyelmet, hogy a „fő tábornok nagybetegen indult el a lengyel–orosz követségre”.³⁷ Ezzel kapcsolatban maga Bercsényi ezt írta: „az gyomrom fájdalmán kívül is rettenetes erőtelen vagyok, étszaka nagy hévségem, s nem alhatom”.³⁸ Emlékirataiban a fejedelem is megjegyezte, hogy Bercsényi ez idő tájt „gyakori ideges fejfájásaival és sok más gyengélkedésével” küszködött.³⁹

Márki Sándor kihangsúlyozta Bercsényi 1710. november végi jaraszlói megbeszéléseit a lengyelországi orosz követtel. Dolgorukij ugyanis az idő tájt „bizonyosnak” tartotta a „francia–orosz szövetséget”.⁴⁰ Ezt munkálандó – mutatott rá a megbeszélések kapcsán a szerző –, Bercsényi elsődleges „főadata az orosz–svéd béke előmozdítása” kellett, hogy legyen, az „orosz reménység” fenntartása és realizálása érdekében.⁴¹ E logika mentén Márki Sándor igen lényeges elvi megállapítást tett: „jogos volt az a másik felfogás is [ti. ellentétben a Károlyi–Pálffy-féle felfogással], mely a hadiszerencse elpártolásával sem tartotta a szabadságot pusztá jelszónak”; ezt a felfogást pedig „továbbra is Rákóczi és Bercsényi képviselték.”⁴²

Márki Sándor munkáját alapos kritikának vetette alá Szytepan Teodorovics Tomasivszkij ukrán történész. *Adatok...* címmel, magyarul publikált „közleményekben” tette közzé észrevételeit.⁴³ Köz-

³¹ HORVÁTH 1872. 564. A kapcsolatok kiaknázatlanságáról bővebben: 636–639.

³² MÁRKI 1910.

³³ MÁRKI 1910. 40. (Kiemelések a szerzőtől – M. S.)

³⁴ MÁRKI 1910. 41. (Kiemelések a szerzőtől – M. S.)

³⁵ MÁRKI 1910. 42.; vö. AR, I/VI. köt. 237.

³⁶ MÁRKI 1910. 46. (Kiemelés a szerzőtől – M. S.)

³⁷ MÁRKI 1910. 145.

³⁸ Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Skólya [ma: Szkole, Ukrajna nyugati területén], 1709. december 1.én. AR, I/VI. köt. 621.

³⁹ RÁKÓCZI 1979. 403.; Bánkúti Imre közlése szerint, a főgenerálisnak ez idő tájt „lágycsérve volt”. BÁNKÚTI 1991a. 32.

⁴⁰ MÁRKI 1910. 164.

⁴¹ MÁRKI 1910. 152.

⁴² MÁRKI 1910. 241. (Kiemelések a szerzőtől – M. S.)

⁴³ TOMASIVSZKIJ 1912. 113–127., 192–208., 758–772. (A szerzőnek a hivatkozott forrásban feltüntetett névformájától – Thomašivskij István – eltértem.)

leményei ugyan az 1701–1708 közötti időszakra vonatkoznak, mégis fontos megemlíteni azokat. Sz. T. Tomasiusz kijegyreszt ugyanis arra intett, hogy a további kutatásban általánosan szükséges lesz „a dologi megjegyzéseknek, pótlásoknak és esetleges javításoknak egész sorával” előállni.⁴⁴ Másrészt, pontosította azokat a Márki Sándor számára ismeretlen maradt (orosz, magyar és egyéb nyelvű) forrásokat és szakmunkákat,⁴⁵ amelyek „az 1707-dik esztendő legfőbb eseményét” világítják meg, vagyis „Rákócziak a lengyel trónra való második jelöléséhez fűződő dolgokat”.⁴⁶

Lukinich Imre ugyancsak foglalkozott Bercsényi Poltava utáni orosz orientációjú aktivitásával, *A szatmári béke története...* című, nélkülözhetetlen forráskiadványában.⁴⁷ Újszerű és nagyon fontos szempontként irányította rá a figyelmet a Bercsényivel tárgyaló cári kormányzat álláspontjára. A cári kormányzatot a „*kuruckérdésben* [...] – írta –, nem érzelmi indítókok, hanem rideg személyi és birodalmi érdekek irányítják”.⁴⁸ Ennélfogva a szabadságharc, maga a fejedelem személye is, „felhasználhatósága, nem pedig az egyetemes nemzetközi érdek szempontjából jött tekintetbe”; Rákóczi politikájának pedig „csak annyiban volt jelentősége” I. Péter előtt, amennyiben „annak egy országra, vagy országrészre támaszkodó haderő tartalmat adott”. Rákóczi 1710 őszén azonban „még politikai és katonai tényező volt”, akivel „a szentpétervári udvar is számolt”.⁴⁹

Lukinich Imre – annak alátámasztására, hogy mindezzel a bécsi udvar is igencsak számolt –, hangsúlyozta: amint „BERCSÉNYI 1710 végén megjelent Lengyelországban, hogy személyesen irányítsa az orosz tárgyalásokat”, „*minden áron való értelmetlenné tétele* állandóan foglalkoztatta a haditanácsot”.⁵⁰ Bécsben őbenne látták ugyanis „a kurucmozgalom tulajdonképpen szellemi irányítóját, kire gyűlölettel és félelemmel gondoltak”.⁵¹ Lukinich Imre ezzel voltaképpen a bécsi udvar nézőpontját is beemelte munkájába. Amikor Bercsényi „Magyarország *hivatalos követeként*” készülődött Pétervárra a cárhoz (követsége nem valósult meg), a bécsi udvar utasításba adta oroszországi követének (Welczek), figyelmeztesse I. Pétert: „Bercsényi [...] csak egy lázadó csoport és a szintén lázadó Rákóczi érdekeit képviselő személy”, így a nemzetközi jog szabályai nem vonatkozhatnak rá; a cár „Bercsényit [...] inkább fogassa el s szolgáltassa ki; azonban ki is végezetheti”.⁵² Welczek mégis kénytelen volt azt jelenteni Bécsbe, hogy a „a cári udvar nagyobb figyelmet tanúsít a rebelisek, mint a császár iránt”.⁵³ S „Rákóczi nem titkolta, hogy *külpolitikája a cár támogatására van alapozva*”,⁵⁴ arra pedig „főleg BERCSÉNYI *ösztönözte*”,⁵⁵ mégpedig „*Bercsényi optimizmusa s a felkelés ügyébe vetett bizalma*”.⁵⁶

⁴⁴ TOMASIVSZKIJ 1912. 114.

⁴⁵ Részletesen: TOMASIVSZKIJ 1912. 758–759.

⁴⁶ TOMASIVSZKIJ 1912. 758.

⁴⁷ LUKINICH 1925.

⁴⁸ LUKINICH 1925. 70, 74. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

⁴⁹ LUKINICH 1925. 75.

⁵⁰ LUKINICH 1925. 75. (Kiemelések a szerzőtől – L. I.)

⁵¹ LUKINICH 1925. 75.

⁵² Lukinich 1925. 77. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

⁵³ LUKINICH 1925. 114.

⁵⁴ LUKINICH 1925. 69. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

⁵⁵ LUKINICH 1925. 62. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

⁵⁶ LUKINICH 1925. 63. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

„A kassai Rákóczi ereklye-kiállításból.

Gróf Bercsényi Miklós.

Az Országos Képtár birtokában levő olajfestmény után.”

Kép és szöveg forrása: <https://keptar.oszk.hu/067200/067281>

Lukinich Imre – utalva Bercsényi és Golovkin kancellár (valamint Safirov alkancellár) 1711. április–májusi tárgyalásaira –, rámutatott: „a cári politika tengelye a svéd–török szövetség ellensúlyozása”.⁵⁷ Ezzel összefüggésben felemlítette, hogy a Bercsényi elképzeléseivel egyet nem értő (a császári amnesztia elfogadását fontolgató) kuruc emigránsok egyenesen attól tartottak, „Rákóczi és Bercsényi [...] a Magyarországra való benyomulásra is” rábírhatják I. Pétert – a „bécsi udvar ellen különben is ellenséges indulatú” monarchát –, éspedig azzal a céllal, hogy „a felkelés tüzét új lángra lobbantsák”.⁵⁸ Ezt a félelmüket a cár törökellenes al-dunai (pruti) hadjárata (1711. április–július) indokolta. Ennek során az orosz sereg az Erdéllyel szomszédos Moldva területén vonult fel, jóllehet az erdélyi határtól mintegy 150 kilométerre keletre, s a döntő összecsapások is ott zajlottak a törökökkel.

Lukinich Imre végső soron erősen megkérdőjelezte a Bercsényi által működtetett „orosz vonal” hatékonyságát. Igaz – írta –, hogy a pacifikáció írásba foglalása ellenére, „Rákóczi még mindig aktív politikai tényező”, s az is igaz, hogy támogatja „úgy a cári, mint a francia politika”,

⁵⁷ LUKINICH 1925. 159.

⁵⁸ LUKINICH 1925. 199.

sőt még „a porta is számításba vette valamilyen formában”.⁵⁹ Azonban a „helyzet kulcsa a cár kezében van” és az ő „személyes elhatározása döntő”.⁶⁰ S az is kétségtelen, hogy „a pacificatio megtörténtéről szóló hírek és jelentések hatása alatt” lecsökkent „az emigráció jelentősége [...] az orosz diplomácia előtt”.⁶¹ De „miként Bercsényi”, a fejedelem „is szívesen elhitte azt, amiben hinni szeretett volna”. – írta.⁶²

Szekfű Gyula szintén érintette Bercsényi Miklós főgenerális orosz orientációját, *Károlyi és Bercsényi...* című akadémiai székfoglalójában.⁶³ Új megközelítésben, a „Károlyi–Bercsényi ellentét-pár” politikájának összevetése kapcsán vizsgálta a kérdést. Sajátos látásmódjához szokatlan, „pszichologizáló” motívumkeresés társult. Nem teljesen új keletűen, hiszen a szerző, előzőleg írt munkáiban is „oda-odaszúrt” a főgenerálisnak: Bercsényi „csupa idegember”,⁶⁴ sőt, „akarát- és szenvedélyember”, aki „forrt és buzogott bensejében”.⁶⁵ Aki eközben a saját álláspontját „megvesztegető szóáradattal, szellem, élc, irónia minden árnyalata segítségével tudta exponálni”.⁶⁶ S aki egyébként „az orosz kapcsolatokat [...] ápolta”, s „az oroszától várt sokat, mindent”.⁶⁷

Szekfű Gyula akadémiai székfoglalójának Bercsényi–„személyiségrajzában”⁶⁸ a főgenerális egyik „messzelátható tulajdonsága” a „tétovázása, cselekvést akadályozó, időszerűtlen kétségkedése és habozása”; továbbá egy „hullámozó kedély” volna ő, akinek a pestises „1710-i ősz [...] ülte meg [...] kedélyét és benne végkép megölte a fegyveres győzelem reményét”.⁶⁹ Ennek kapcsán Bercsényiről (az „orosz reménység” szószólójáról), a szerző azt a véleményét fogalmazta meg, hogy „a védelem szellemi irányításáról is lemondott”.⁷⁰

Szekfű Gyula fundamentális gondolata Bercsényi orosz orientációjával kapcsolatban az, hogy a főgenerális „lengyel földön az orosz segítség megszerzése mellett”, elsősorban is „a kuruc sereg átköltözésének útját” készítette elő.⁷¹ Következőleg, Bercsényitől „mindennemű hazai akció lehetőségének a gondolata” távol esett, elméjét „kizárólagossággal foglalta le a lengyel földön megszervezendő orosz segítség képe”; sőt, „valóságos propagandába kezdett a konföderáció tekintélyes tagjainak kihozására” Lengyelországba.⁷² A „muzska segítség” – írta a szerző –, Bercsényinek ama „csalhatatlan panacea-ja” csupán, amely „nem mondott semmit a tiszteknek és a közkatonáknak”, de akiknek „annál többet az amnesztia” ígérete.⁷³ Az ezredek

⁵⁹ LUKINICH 1925. 158. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

⁶⁰ LUKINICH 1925. 156.

⁶¹ LUKINICH 1925. 159.

⁶² LUKINICH 1925. 63–64.

⁶³ SZEKFŰ 1990.

⁶⁴ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 291.

⁶⁵ SZEKFŰ 1993. 198.

⁶⁶ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 280.

⁶⁷ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 306.

⁶⁸ Részletesebben: SZEKFŰ 1990. 141.

⁶⁹ SZEKFŰ 1990. 142.

⁷⁰ SZEKFŰ 1990. 141.

⁷¹ SZEKFŰ 1990. 143.; Ugyanerről: 144.

⁷² SZEKFŰ 1990. 143.

⁷³ SZEKFŰ 1990. 145.

„Károlyi Sándor füleit” ostromló hangulatából pedig – tette hozzá –, Bercsényi „már semmit sem hallott, s Rákóczi sem” (kimenvén I. Péter segítsége ügyében Lengyelországba).⁷⁴ A Pacificatio Satmariensishez elvezető Károlyi-politikát méltatva, a szerző egyenesen úgy fogalmazott, hogy Károlyinak is „Kényelmesebb lett volna vakon bíznia Bercsényi példájára a muszkában”.⁷⁵

Szekfű Gyula akadémiai székfoglalójának gondolatisága a szerző más munkáiban is visszaköszön, ezeket csak illusztrálásként idézem ide. Általánosságban azt a régi keletű nézetet osztotta (ő maga a „végzetes” jelzőt használta), miszerint a „felkelés nem egy politikai tévedésért tulajdonították a kortársak Bercsényi végzetes befolyásának, melytől Rákóczi nem tudott szabadulni”.⁷⁶ Továbbá: „Lengyelországban újból Bercsényi hatása érvényesült” – írta⁷⁷ –, s Bercsényi „éppen orosz vonatkozásban optimista volt és urát is ezirányban befolyásolta”.⁷⁸ Bercsényi „favoritját”, I. Péter cárt Szekfű Gyula egyébként „szláv kétszínűséggel” jellemezte; eszerint, Oroszország „legbrutálisabb és legönzőbb” képviselőjéről van szó, aki „barbár étvágyában maga sem tudta, mily területeket fog még felfalni”⁷⁹ (ti. a „nagy északi háborúban”).

Szekfű Gyula végső soron így foglalta össze „Bercsényinek és csoportjának nézeteit” a Pacificatio Satmariensis előestéjén: a felkelés „pillanatnyilag elveszett” – „a kuruc hadsereg megmaradt romjait” tehát „orosz uralom alá kell szállítani”, azután I. Péter támogatásával „egészen előről kell majd kezdeni adandó alkalommal a nemzet szabadságáért a küzdelmet”.⁸⁰ Végkövetkeztetése viszont az, hogy a Bercsényi-féle „muszka terv” a szatmári alternatívát révbe juttató Pálffy–Károlyi-politikának olyan ellentettje, amelyet „egyszerűen diplomáciai tévedésnek, külpolitikai ballépésnek minősíthetnők”, s amely elvonta a fejedelmet a „reális” politikát vivő Károlyi Sándortól.⁸¹

HAZAI HISTORIOGRÁFIAI ELŐZMÉNYEK (2.)

A TRICENTENÁRIUMI ÉVTŐL (1976) NAPJAINKIG

A II. Rákóczi Ferenc születése tricentenáriumának évétől (1976) napjainkig eltelt időszakban láttak napvilágot további releváns publikációk. E munkák szerzői Köpeczi Béla, Bánkúti Imre, Váradi-Sternberg János, R. Várkonyi Ágnes, Baráth Julianna, Gebei Sándor.

⁷⁴ SZEKFŰ 1990. 145.; Ugyanerről: 144.; Károlyi szerepvállalásáról bővebben: 146–148.

⁷⁵ SZEKFŰ 1990. 148.

⁷⁶ SZEKFŰ 1993. 56.; vö. R. VÁRKONYI 1994. 159.

⁷⁷ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 310.

⁷⁸ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 308.

⁷⁹ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 306.

⁸⁰ SZEKFŰ 1990. 144.

⁸¹ SZEKFŰ 1990. 148.; Papp Klára egy orosz nyelvű tanulmánya a magyar történetírás értékeléseit foglalta össze Rákóczi és I. Péter diplomáciai kapcsolatairól. A főgenerális vonatkozásában csupán Szekfű Gyula álláspontját idézte fel: „Bercsényi az események kezdetétől fogva irreálisan értékelte a Franciaországhoz fűzött reményt, s ellenkezőleg, Törökországtól, majd pedig az orosz kormányzattól várt sokat, szinte mindent”. ПАИИ 1994. 12–13. (HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 306. alapján, a szerző saját megfogalmazásában.) Papp Klára aláhúzta, hogy egyébként „Szekfű elutasítón viszonyult Bercsényi grófhoz”. ПАИИ 1994. 12. Ennek okát pedig a főgenerális „Keletrre fordulásában” (saját szóhasználatom) jelölte meg: „a 30-as évek értelmiségének egy része” számára ugyanis (a szerző közéjük sorolta Szekfű Gyulát is) „fontosak voltak a nyugati kapcsolatok (Franciaország, nem pedig a német befolyás), s ezért Magyarország külpolitikáját reálisnak értékelték, amíg az a Nyugathoz kapcsolódott”. ПАИИ 1994. 13.

Köpeczi Béla – bár főként a szabadságharc francia külpolitikai összefüggéseit vizsgálta –, több munkájában érintőlegesen kitért az orosz kapcsolatokra. Vonatkozó leírásaiban nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy általános európai külpolitikai keretben elevenítse fel az „orosz vonal” történéseit, Bercsényi konkrét szerepvállalásának hol kevesebb, hol több teret szentelve. Társszerzőként jegyzett, *II. Rákóczi Ferenc* című szintézisében általánosságban érzékeltette a főgenerális megkerülhetetlen szerepét az 1709 utáni időszakban.⁸²

Köpeczi Béla konkrétan taglalta az „orosz reménység” esélyeit *Az orosz segítség reménye...* című tanulmányában.⁸³ A régi axiómát elevenítette fel: „a poltavai csata után az erőviszonyok Európa keletén megváltoztak”.⁸⁴ Ennek kapcsán felidézte a francia külügyi államtitkár (Torcy) által a cárhoz indítandó követhoz (Baluze) intézett – a cár és a svéd király közti békefeltételeket latolgató – instrukciót. Ennek az a része érdekes itt, amely mintegy igazolja a fejedelmi megbízott Bercsényi aktivitásának megalapozottságát: „ha pedig a béke nem jön létre, a cár ígérje meg, hogy egyedül [ti. a svéd király nélkül] is megvédelmezi azokat a népeket, melyeknek elnyomása az Ausztriai Ház hatalmát növelné, amely máris fenyegető e fejedeleme [I. Péterre] nézve”.⁸⁵ A szerző kihangsúlyozta, hogy „az orosz vezetéssel a közvetlen tárgyalásokat 1710. végén Bercsényi folytatja”, aki szerint az orosz segítségre márpedig „a cár személyes jóindulata alapján lehet számítani”.⁸⁶

Köpeczi Béla (a már említett) *A bujdosó Rákóczi* című terjedelmes, rendkívül alapos kötetében vizsgálta – nemzetközi kontextusba helyezve, tematikus rend szerint –, az emigrációba szorult kuruc felső vezetés külpolitikai elképzeléseit.⁸⁷ Kiindulópontja ezzel kapcsolatban, hogy már 1710 utolsó hónapjaitól a kuruc táboron belül „két koncepció állt szemben egymással [...] a Béccsel való tárgyalások” vonatkozásában: Rákóczié, aki a „megfelelő feltételek mellett és külföldi kezességgel” látta azokat célravezetőnek, illetve Károlyié, aki „minimális feltételekkel és külföldi garancia nélkül” is.⁸⁸ A szerző eszmefuttatása szerint, „lehetne beszélni egy harmadik koncepcióról is, amelyet Bercsényi képviselt”; a főgenerális „el tudta képzelni a harc folytatását is, ő azonban végül is a fejedelem mellé állt, még ha biztatta is az orosz reménységgel.”⁸⁹

Köpeczi Béla ismételten ráirányította a figyelmet: a szatmári békéltetést „megelőző hazai és külföldi tárgyalásoknak” éppenséggel Oroszország volt „az egyik ugrópontja”.⁹⁰ Bercsényivel kapcsolatban a szerző – mellőzve a főgenerális személyes diplomáciai működésének részletekbe menő bemutatását –, úgy vélekedett: 1710. év végi lengyelországi küldetése valójában a „csúcsvezetők” (Rákóczi, illetve I. Péter) személyes találkozását készítette elő, a magyar–orosz kapcsolatok közeljövőjére (ti. a szabadságharc orosz segítséggel történő

⁸² KÖPECZI – R. VÁRKONYI 1976. 334–337, 343–344, 347–348, 355–368.

⁸³ KÖPECZI 1976.

⁸⁴ KÖPECZI 1976. 52.

⁸⁵ Idézi: KÖPECZI 1976. 52.

⁸⁶ KÖPECZI I 1976. 53, 54.

⁸⁷ A kötetet, mint „hosszú-hosszú idő után Szekfü könyvére [SZEKÜ 1993. – Zs. J. K.] méltó feleletet adó” munkát jellemezte Kis Domokos Dániel. Kis 1993. 68.

⁸⁸ KÖPECZI 1991. 48.

⁸⁹ KÖPECZI 1991. 48.

⁹⁰ KÖPECZI 1991. 65.

megmentésére).⁹¹ Azt, hogy a cár elfordult végül, maga Bercsényi minősítette szláv szóval „durna” (itt: rossz, ostoba, szűk látókörű) politikának – utalt rá.⁹²

Köpeczi Béla vélekedése szerint, „az igazi vitakérdés” (ti. a szatmári békéltetés kapcsán), az, hogy a „Károlyi által elfogadott „siettetés” [...] indokolt volt-e”, s „lehetett volna-e előnyösebb feltételeket elérni”?⁹³ Azaz: „volt-e más választás, mint a bécsi ajánlatok elfogadása”, lehetett-e reménykedni „a külső közvetítésben vagy segítségben”?⁹⁴ A szerző (saját szavaival: „óvatosnak” minősített) álláspontja, hogy a válasz mérlegeléséhez egyként tekintettel kell lenni a Bercsényi által szorgalmazott „orosz segítség lehetőségére”, továbbá (és elsősorban) „az általános béketárgyalásokra”, valamint az „angol–császári ellentétekre”.⁹⁵ Az orosz segítség megítélésével kapcsolatban annak a nézetének adott hangot: „Nem hisszük, hogy további vizsgálódás nélkül a »lezárás« lehetséges.”⁹⁶ (Ti. az „orosz vonal” rövid úton való „elintézése”). A szerző figyelemre érdemes megállapítása, hogy a Pacificatio Satmariensis kapcsán a „magyar történetírásban két végletes álláspont alakult ki”.⁹⁷ Míg „az egyik véglet a „moralitás”, a másik a „politikai realitás” alapján akar ítélni”, s ezek „újból és újból jelentkeznek nemcsak a historiográfiában, de a szélesebb közvéleményben is”.⁹⁸

Köpeczi Béla a szabadságharc kezdetének 290. évfordulóján a *Bercsényi Miklós... című, összefoglaló jellegű tanulmánnyal tisztelgett.*⁹⁹ Ebben a főgenerális kezdeményezőkétségét emelte ki. Éspedig a francia diplomácia rosszallásában, amely nem mulasztotta el hangoztatni, hogy „főleg Bercsényi szorgalmazta az orosz orientációt”.¹⁰⁰ Aki Poltava után „elérkezettnek látta az időt, hogy Rákóczi külön is figyelmeztesse a cárral való együttműködés jelentőségére” (elősegítendő a francia mediációt a svéd–orosz békekötés végett), s aki „meg van győződve” arról, hogy I. Péter – sikeres francia közvetítés esetén – kész lenne „fegyverrel is szembefordulni” a császárral.¹⁰¹ A reménybeli francia mediáció kapcsán Köpeczi Béla idézte Des Alleurs 1709. október 24-i jelentését a francia királyi udvarnak: „ez a tábornok éppúgy, mint Ragotzy fejedelem nagyon számítanak a cár támogatására”.¹⁰² A főgenerális elszántságát Köpeczi Béla egy angol forrásból, a *Daily Courant* 1710. december 9.-i feljegyzéséből vett megállapítással is illusztrálta, amely a szigetországban is azt a híret keltette Bercsényinek: ő a „legmakacsabb és legelszántabb”¹⁰³ – aki „élénk levelezést folytatott az orosz tábornokokkal”.¹⁰⁴ Tanulmányában a szerző – utalva a fejedelem döntő szerepére –, hangsúlyozta: kétségtelen, hogy „Bercsényi

⁹¹ KÖPECZI 1991. 67.; Kalmár János felhívta a figyelmet, hogy a fejedelemnek „Ezzel az uralkodóval ugyan a szabadságharc befejezése előtt már nem sikerült találkoznia”. KALMÁR 2012b. 44.

⁹² Idézi: KÖPECZI 1991. 89.

⁹³ KÖPECZI 1991. 52./13. sz. lapalji jegyzet.

⁹⁴ KÖPECZI 1991. 52.

⁹⁵ KÖPECZI 1991. 52./13. sz. lapalji jegyzet.

⁹⁶ KÖPECZI 1991. 52./13. sz. lapalji jegyzet.

⁹⁷ KÖPECZI 1991. 52.

⁹⁸ KÖPECZI 1991. 52.

⁹⁹ KÖPECZI 1993.

¹⁰⁰ KÖPECZI 1993. 37.

¹⁰¹ KÖPECZI 1993. 37.

¹⁰² Idézi: KÖPECZI 1993. 37.

¹⁰³ Idézi: KÖPECZI 1993. 39.

¹⁰⁴ KÖPECZI 1993. 38.

az orosz orientáció híve volt”, azonban „helytelen lenne, ha csak neki tulajdonítanánk ezt a választást”.¹⁰⁵

Köpeczi Béla az orosz orientáció fontosabb eseményeivel a *II. Rákóczi Ferenc...* című új, átfogó koncepciójú kötetében foglalkozott újra.¹⁰⁶ Ismételten kiemelte, hogy a külpolitikában „a főhelyet [...] Bercsényi Miklós foglalja el”.¹⁰⁷ A főgenerális elkötelezettségét az „orosz vonalon”, ezúttal Bercsényi 1710. május–júliusban kelt néhány – a bécsi orosz követnek (Urbich); Rákóczinak; a moszkvai magyar követnek (Nedeczky) – írt (tartalmilag röviden ismertetett) levelével támasztotta alá.¹⁰⁸ E munkának új momentumja, hogy a szerző Bercsényi „vonalvezetését” morálisan mintegy a Károlyié fölé emelte¹⁰⁹ azáltal, hogy a főgenerális ellenezte – éppen az „orosz reménységben” bízva –, a császári amnesztia elfogadását, amely Rákóczi erdélyi fejedelemségét nem biztosította.

Köpeczi Béla több munkájában megfogalmazta – utalásképpen megemlítem –, az ún. „maximális program”, illetve „minimális program” koncepcióját. Véleménye szerint, Rákóczi ennek a két „programnak” a keretében vihette győzelemre a szabadságharc ügyét, a konföderáció alapelveinek megfelelően. Mindkét „program” sarkalatos követelésnek tételezi Rákóczi erdélyi fejedelemségét.¹¹⁰ Rákóczi külpolitikájához – s így Bercsényi diplomáciai működéséhez is – kapcsolódóan, megemlítendő két további Köpeczi-publikáció. Kőkényesdy-életrajzában¹¹¹ a szerző kiválóan bemutatta azt az 1709. szeptembere és 1711. márciusa közötti orosz(–lengyel–francia) diplomáciai közeget, amelyben a kuruc diplomáciának általában manővereznie kellett.¹¹² E kuruc diplomácia további hét nevezetes személyiségéről írt áttekintésében¹¹³ Köpeczi Béla Bercsényit is szerepeltette. Poltava utáni orosz orientációjáról (1712. januárjáig) azonban csupán a korábbi publikációiban már papírra vetetteket összegezte szűkszavúan.¹¹⁴

Bánkúti Imre ugyancsak megvizsgálta az orosz orientáció kérdéskörét a szatmári békeltetés előestéjén a már említett, *A szatmári béke* című munkájában. Fontos megállapítása, hogy az „orosz reménységet” illetően, 1710. november végétől Lengyelországból „Bercsényi tájékoztatása volt a döntő”.¹¹⁵ Ennek kapcsán – új szempontként – vetette fel a főgenerális tárgyilagoságának igen lényeges kérdését. Ezzel összefüggő – szintén újszerű – szempontja „*az időnek, mint a felkelés utolsó szakasza lefolyására sorsdöntő tényezőnek a fontossága*”.¹¹⁶ Azt, hogy a Bercsényi Miklós által szorgalmazott orosz segítség eleve irreális volt-e, vagy sem, „az dönti el – figyelmeztetett Bánkúti Imre –, hogy mi volt a cári hatalom célja, érdeke és lehetősége

¹⁰⁵ KÖPECZI 1993. 41.

¹⁰⁶ KÖPECZI 2002.

¹⁰⁷ KÖPECZI 2002. 22.

¹⁰⁸ KÖPECZI 2002. 103–104.

¹⁰⁹ Vö. KALMÁR 2012b. 42.

¹¹⁰ Legrészletesebben erről: KÖPECZI 1980. 207–208, 211–213, 216–220.

¹¹¹ KÖPECZI 2001.

¹¹² KÖPECZI 2001. 88–103.

¹¹³ KÖPECZI 2005.

¹¹⁴ KÖPECZI 2005. 12–14.

¹¹⁵ BÁNKÚTI 1981. 65.

¹¹⁶ BÁNKÚTI 1981. 34. (Kiemelés a szerzótől – B. I.)

Lengyelországban, illetve a kelet-európai térségben”.¹¹⁷ Némileg Szekfű Gyula lélektani megközelítésére hajazva, Bánkúti Imre is úgy vélekedett, hogy Bercsényi „intranszignens álláspontja [...] politikai koncepciójának eredeti fundamentumát képezte”¹¹⁸ – ti. függetlenül a nemzetközi erőviszonyok pontos, vagy téves felmérésétől.

Bánkúti Imre a főgenerális lengyelországi tárgyalásait úgy ítélte meg, hogy míg 1710. végén „Bercsényinek nem volt könnyű dolga, ha reálisan akarta tájékoztatni Rákóczit”¹¹⁹ („ekkor lényegében a tényeknek megfelelően tájékoztatta”¹²⁰), 1711. január–februári jelentései „az orosz segítség kilátásairól” úgyszólván „teljesen irreális, megalapozatlanul optimista” információkkal szolgáltak.¹²¹ Ez volt annak eredője – vélekedett Bánkúti Imre –, hogy Rákóczi visszafordíthatatlanul „elvonatódott” a békeltetés Pálffy által kezdeményezett, Károlyitól támogatott újtától-módjától. Bánkúti Imre élesen rávilágított arra az aszinkronitásra is, amely a Bercsényi által működtetett „orosz vonal” külpolitikai koncepciójának megvalósíthatása és a cári kormányzat „rövid lejáratú” érdekei között 1711. tavaszán mutatkozott. De az igazi „fátumot” abban látta, hogy a „két hatalom [Ausztria és Oroszország] közt objektív érdekellentét amúgy sem állott fenn”.¹²²

Bánkúti Imre a későbbiekben egy rövid Bercsényi-életrajzot is összeállított, *Gróf Bercsényi Miklós* címmel (melyről már szintén esett szó). A főgenerális diplomáciai szerepköréről figyelmet érdemlően szögezte le: Bercsényi főként „a lengyelországi és orosz ügyekben volt jól tájékozott”; ebben a két országban „sok politikust személyesen is ismert”, a „külföldi követekkel [...] gyakran egyedül ő tárgyalt”.¹²³

Várad-Sternberg János *Rákóczi diplomáciai beszélgetése...* című munkája¹²⁴ e helyütt két megfontolásból említendő, noha Bercsényi orosz orientációjú szerepvállalását a szerző nem vizsgálta külön. Kitérve azonban az orosz–osztrák viszony romlásának közvetlen (ti. 1707 óta tartó) okaira, Várad-Sternberg János ezen okok között Bercsényi diplomáciai működésének bizonyos eredményességét is érzékeltette. Mint megfogalmazta, „Rákóczi és Bercsényi lengyelországi tárgyalásaira” – nemkülönben „az orosz cár és minisztereinek a kuruc vezetők iránti figyelmességeire” –, a bécsi dipolmácia „idegesen reagált”.¹²⁵ Olyannyira, hogy az oroszországi császári követ „Bercsényi és Rákóczi lengyel területre érkezése után”, kettejük „kiadatását követelte”, nehogy azok a cárt mégiscsak rábíráj a magyarországi beavatkozásra.¹²⁶ Mindenesetre tény – írta a szerző –, hogy ettől „1711 második felében felelős császári államférfiak tartottak”, például maga Eugen von Savoyen.¹²⁷

¹¹⁷ BÁNKÚTI 1981. 18.

¹¹⁸ BÁNKÚTI 1981. 63.

¹¹⁹ BÁNKÚTI 1981. 62.

¹²⁰ B BÁNKÚTI 1981. 63.

¹²¹ BÁNKÚTI 1981. 72.

¹²² BÁNKÚTI 1981. 85.

¹²³ BÁNKÚTI 1991a. 31.

¹²⁴ Ugyanezen a címen: VÁRADI-STERNBERG 1980. és VÁRADI-STERNBERG 1981. (Előbbi: forrásközléssel és bővebb szövegváltozattal!)

¹²⁵ VÁRADI-STERNBERG 1980. 686.

¹²⁶ VÁRADI-STERNBERG 1980. 686.; Lásd még: VÁRADI-STERNBERG 1981. 78., 84.

¹²⁷ VÁRADI-STERNBERG 1980. 687.; 688.

Várad-Sternberg János utalt rá, hogy az orosz–osztrák viszony elmérgesedésében – kivált 1710–1711-ben –, „az orosz kormánynak a kurucokkal fenntartott kapcsolatai” főszerepet játszottak. Finoman célzott rá, hogy I. Péter némely 1711. évi rendelkezése, cselekedete „akár a cári kormány kisebb számú császárelenes demonstrációjának is tekinthető”.¹²⁸ Így például a cár „1711. augusztus 25–26-i utasítása” tábornokához (Rönne), „amelyben elrendeli Bercsényi és felesége állandó őrzését” (ti. ellenlépésként a császári kiadatási követelésre, netáni merényletre).¹²⁹ Ugyanígy, a fejedelem meghívása a cári kíséretben a visztulai hajóútra.¹³⁰

Várad-Sternberg János forrásközlése a fejedelem és Borisz Ivanovics Kurakin¹³¹ diplomáciai levelezéséből, szintén jelentős az orosz kapcsolatok vonatkozásában. A dokumentumok (*Kurakin herceg diplomáciai beszélgetése Rákóczi fejedelemmel*,¹³² illetve *Rákóczi levelei Kurakin herceghez*¹³³) historiográfiai szempontú értékeléséhez a szerző papírra vetett néhány alap gondolatot. Kiemelte, hogy azok „fényt vetnek a kapcsolatok 1711-beli fontos időszakára”, amikor Rákóczi és Bercsényi „kapcsolatban állt a cárral és több orosz államférfival is”.¹³⁴ Ez abba a koncepcióba illeszkedik, miszerint, a „kuruc diplomácia [...] jelentős figyelmet tanúsított az orosz államférfiak és katonai vezetők megnyerésére”(ti. 1707 után).¹³⁵ A szerző felhívta a figyelmet, hogy „Rákóczinak Kurakinhoz fűződő kapcsolatai” kettejük külpolitikai elgondolásainak „hasonlatosságán, illetve közelségén alapultak”.¹³⁶ Mindennek fundamentuma pedig az volt, hogy Kurakin, „a francia közeledés híve”, „rokonszenvvel követhette a fejedelem törekvéseit a francia–orosz barátság egyengetésére”, Rákóczi pedig „szövetségest láthatott Kurakinban tervei megvalósításában” [sic!].¹³⁷ A szerző vizsgálódásai alapján megfontolásra és további elemzésre érdemes – „az orosz–magyar kapcsolatok ekkori fejleményei szemszögéből”¹³⁸ – az a „fejlemény”, miszerint ahhoz, hogy 1711 őszén (!) „az orosz diplomácia még mindig hajlandó volt” közvetíteni „Rákóczi és a bécsi udvar” között,¹³⁹ Bercsényi aktivitása mennyiben járult hozzá? Ennek bizonyítékaul a szerző felidézte a bécsi orosz követnek (Urbich) 1711. október 4-én kiállított cári utasítás vonatkozó részét.¹⁴⁰

R. Várkonyi Ágnes – a szabadságharc lezárásának lehetséges alternatíváit vizsgálva –, főként ezeknek az alternatíváknak a nemzetközi horizonton történő újraértelmezésére fordította figyelmét. Ennek során nagy jelentőséget tulajdonított Bercsényi szerepvállalásának az „orosz

¹²⁸ VÁRADI-STERNBERG 1980. 687.

¹²⁹ VÁRADI-STERNBERG 1980. 686.

¹³⁰ VÁRADI-STERNBERG 1980. 687.; RÁKÓCZI 1979. 492–494.

¹³¹ A főúri születésű herceg (1676–1727) „jelentős hadvezér és diplomata”, „1710-ben Londonba küldték [...], 1711 nyarán Lengyelországban Péter környezetében mint kiszemelt francia követ jelenik meg, de végül is Hágába küldik”; ismeretsége Rákóczival „1708-tól kelteződik”, a fejedelem „1711 augusztusában [...] egy hosszas beszélgetést folytatott, majd később, 1712 májusáig levelezett” vele. VÁRADI-STERNBERG 1980. 689.

¹³² VÁRADI-STERNBERG 1980. 691–697.

¹³³ VÁRADI-STERNBERG 1980. 697–709.

¹³⁴ VÁRADI-STERNBERG 1980. 689.

¹³⁵ VÁRADI-STERNBERG 1980. 690.

¹³⁶ VÁRADI-STERNBERG 1980. 690.

¹³⁷ VÁRADI-STERNBERG 1980. 690.

¹³⁸ VÁRADI-STERNBERG 1981. 83.

¹³⁹ VÁRADI-STERNBERG 1980. 687.

¹⁴⁰ VÁRADI-STERNBERG 1980. 687.

vonalon” (noha azt részletesen nem elemezte). „*AD PACEM UNIVERSALEM*”... című tanulmányában¹⁴¹ gondos alaposággal térképezte fel „Rákóczi államának 1709–1710 között a békétárgyalások érdekében megindított külpolitikai akcióit”.¹⁴² Véleménye szerint, ezek origója az volt, hogy „Rákóczi és egész szűkebb kormányzóköre” a poltavai csata után „egyértelműen úgy értékelte az általános helyzetet”, hogy „a háborúk a békekötés előkészületeinek szakaszába érkeztek”.¹⁴³ Amelynek nem lehet más célja, értelme – hívta fel a figyelmet –, mint az „európai egyensúly” biztosítása.¹⁴⁴ Úgy látta, éppen ebben a keretben (ti., hogy valójában a leendő békét „nyerjék meg”) értelmezhető és értelmezendő, hogy „Bercsényi mint fejedelmi megbízott ment ki Lengyelországba, hogy közvetlen tárgyalásokat folytasson a cárral”.¹⁴⁵

R. Várkonyi Ágnes további lényeges kérdésekre is ráirányította a figyelmet tanulmányában. Így például: Rákóczi és Bercsényi ragaszkodása a megbékélés nemzetközi garanciájához reális követelés volt, vagy nem?¹⁴⁶ Általában „illuzórikusnak tekinthető-e” a szabadságharc külpolitikája?¹⁴⁷ A szerző álláspontja szerint: a béke „megnyerése” (Rákóczi–Bercsényi alternatíva) feltételezte, hogy a felkelőknek „az általános európai békekötésig”, éspedig „állami testületük egységében” kell kitartaniuk, „ahogyan Ráday megfogalmazta: kihúzniuk a hadakozást »ad universalem pacem«”.¹⁴⁸ A szerző hozzátette (Köpeczi Béla értékelését idéve), hogy általában „nem a tervek voltak helytelenek, hanem az eszközök hiányoztak azok végrehajtásához”.¹⁴⁹

R. Várkonyi Ágnes ugyanezt a gondolatmenetet követte *Esélyek és alternatívák...* című tanulmányában.¹⁵⁰ Ebben összefoglaló jelleggel megállapította: Rákóczi diplomáciája (Bercsényivel) 1709-től „rendkívül intenzíven dolgozott azon, hogy a Magyar Konföderáció” egyrészt „állami megállapodással”, másrészt pedig „nemzetközi közvetítéssel és garanciával fejezhesse be” a szabadságharcot – a „hadászati elvesztett”¹⁵¹ háború után azonban a „szatmári békefolyamat” (Pálffy–Károlyi alternatíva) előrehaladt.¹⁵² Ennek kapcsán utalt a fejedelem és a császári főparancsnok 1711. január 31-i vajai találkozására, éspedig annak illusztrálására, hogyan fedték el – mint írta – „a XIX. század óta uralkodó sztereotípiák: a végsőkig harcolni akaró, illúziókat kergető Rákóczi, vele szemben a reálpolitikus Károlyi és Pálffy képzetei” a tanácskozás „nemzetközi hátterét”.¹⁵²

R. Várkonyi Ágnes abban a kérdésben is állást foglalt *Bercsényi Miklós...* című tanulmányában,¹⁵³ hogy az örök optimista Bercsényi-kép reális, vagy nem? Cáfolva Lukinich Imre állítását

¹⁴¹ R. VÁRKONYI 1980.

¹⁴² R. VÁRKONYI 1980. 166.

¹⁴³ R. VÁRKONYI 1980. 172.

¹⁴⁴ R. VÁRKONYI 1980. 182.; Bővebben erről: R. VÁRKONYI 2004.

¹⁴⁵ R. VÁRKONYI 1980. 194.

¹⁴⁶ Bővebben erről: R. VÁRKONYI 1980. 182–188., 183./59. sz. lapolji jegyzet.

¹⁴⁷ R. VÁRKONYI 1980. 197.

¹⁴⁸ R. VÁRKONYI 1980. 183., 183./60. sz. lapolji jegyzet.

¹⁴⁹ R. VÁRKONYI 1980. 197., 197./107. sz. lapolji jegyzet (második hivatkozás).

¹⁵⁰ R. VÁRKONYI 2011.

¹⁵¹ R. VÁRKONYI 2011. 987.

¹⁵² R. VÁRKONYI 2011. 986.

¹⁵³ R. VÁRKONYI 1994. 146–163.

Bercsényi állítólag „megtörhetetlen optimizmussal” felvértezett személyiségéről,¹⁵⁴ úgy látta („dokumentumok tömege bizonyítja”): „különösen az utolsó években Bercsényi elég hullámzó lelkiállapotban és szélsőségek között ítélte meg helyzetüket”; így hát a „törtlen optimizmus” éppen őt aligha jellemezheti”.¹⁵⁵

R. Várkonyi Ágnes Lukinich Imre két további fontos megállapítására is kitért Bercsényivel összefüggésben. Egyrészt emlékeztetett, hogy Rákóczi elhatározására a szabadságharc nemzetközi békeszerződéssel és külső hatalmak garanciájával történő lezárására „*Bercsényi optimizmus*”¹⁵⁶ volt „döntő befolyással”.¹⁵⁷ Ezzel kapcsolatban felidézte Károlyi elhíresült – a szatmári pacifikációt utólag mintegy visszaigazolni látszó – mondatát abból a levélből, amelyet Rákóczinak írt, 1711. április 3-án Olcsván (ma: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) kelt levelében: „kényszerítem Felsőgedet *egy Bercsényiért* ne vesse meg az *confoederatit*”.¹⁵⁸ R. Várkonyi Ágnes nézete szerint, ezt a mondatot Lukinich Imre tévesen értelmezte. A kijelentés hátterét tisztázva, R. Várkonyi Ágnes rámutatott, hogy előzményként konkrétan az „Archirebellis”¹⁵⁹ előzetes ki-eresztéséről volt szó a *gratia vitae et bonorum*-ra jogosultak köréből, az 1711. február 14-i bécsi nagy minisztertanács határozata értelmében.¹⁶⁰ (Ezt később visszavonták, de köztudottan a főgenerális sem élt vele.) A szerző másrészt azt hangsúlyozta, hogy Bercsényi szavai „a cár által végbevihető békéről” – szerinte Lukinich Imre értelmezésével homlokegyenest ellenkezőleg –, voltaképpen nem I. Péter fegyveres segítségét jelentik, hanem azt, hogy „a cár is követítené és garantálná a békét”.¹⁶¹

R. Várkonyi Ágnes Szekfű Gyula akadémiai székfoglalójával kapcsolatban is felhívta a figyelmet néhány, a székfoglaló keletkezése körüli bizonytalanságra.¹⁶² Különösen a (második világháború második évében született) székfoglaló „végítéletére”, miszerint: „A nemzet nem csatlakozott Bercsényi orosz tervéhez, melyről csakhamar kiderült, hogy ingoványba visz.”¹⁶³ A székfoglaló „gondolati vonalvezetése – jegyezte le R. Várkonyi Ágnes –, határozott aktuálpolitikai élt kapott”, következőleg, Bercsényi „az oka, hogy Rákóczi nem fogadta el a szatmári békét.”¹⁶⁴

Baráth Julianna *Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor... című értekezésében* – újszerű módon – Bercsényi és Károlyi katonai együttműködését, politikai szerepvállalását vizsgálva, kettejük külpolitikai nézeteit is egybevetette.¹⁶⁵ Bercsényit illetően ő is leszögezte, hogy „Rákóczi mellett a külpolitika irányítója”, „minden fontosabb tárgyaláson, külföldi követekkel való

¹⁵⁴ LUKINICH 1925. 62.; vö. GEBEI 2013a. 234.

¹⁵⁵ R. VÁRKONYI 1994. 159.

¹⁵⁶ LUKINICH 1925. 63. (Kiemelés a szerzőtől – L. I.)

¹⁵⁷ R. VÁRKONYI 1994. 159.

¹⁵⁸ BÁNKÚTI 1991b. 55.; Kis betűeltéréssel idézi: R. VÁRKONYI 1994. 159. (Kiemelés a szerzőtől – R. V. Á.)

¹⁵⁹ Ironizáló szóhasználat Bercsényire. R. VÁRKONYI 1994. 159.

¹⁶⁰ Bővebben erről: R. VÁRKONYI 1994. 159.

¹⁶¹ R. VÁRKONYI 1994. 159–160.

¹⁶² Részletesebben: R. VÁRKONYI 1994. 160.

¹⁶³ SZEKFŰ 1990. 148.

¹⁶⁴ R. VÁRKONYI 1994. 160.

¹⁶⁵ BARÁTH 2010.

megbeszélésen részt vett, sőt gyakran egyedül tárgyalta”.¹⁶⁶ 1711-ben „Károlyival ellentétben nem hitt a tárgyalások sikerében” (ti. Pálffyval), hanem „az orosz szövetség reményével hitette magát és a fejedelmet”,¹⁶⁷ „hitt abban – írta –, hogy I. Péter fegyverrel is szembeszáll Béccsel”¹⁶⁸; „hitt I. Péterben”.¹⁶⁹

Baráth Julianna Bercsényi orosz orientációjára 1707-től tért ki – amikor is a „külpolitikai váltás történt” –, s a fejedelem „az orosz külpolitika irányítójává Bercsényit nevezte ki”.¹⁷⁰ A főgenerális (már ekkori) elköteleződésének illusztrálására úgy fogalmazott, „Bercsényinek tetszett I. Péter terve” – azaz: „az uralkodót kényszeríteni kell a magyar koronáról való lemondásra, Magyarország függetlenségének elismerésére”, továbbá „lehetővé kell tenni, hogy orosz támogatással szabadon választhason új királyt”.¹⁷¹ (Ez pontosabban nem a cár terve volt, hanem Rákóczi felvetése Golovkin kancellárnak.¹⁷²)

Baráth Julianna Bercsényi „orosz vonalon” kifejtett diplomáciai tevékenysége kapcsán kiemelte a főgenerális 1708. augusztusi tárgyalásait a Magyarországra érkezett cári követtel (Ukrainev); 1710. májusi levelezését a bécsi orosz követtel (Urbich); 1710. decemberi megbeszéléseit a lengyelországi cári követtel (Dolgorukij). Mindezeket annak bizonyítékaként értékelte, hogy az orosz segítség megítélését „Bercsényi túldimenzionálta”.¹⁷³ A főgenerális lengyelországi működésének megítélésében a szerző Szekfű Gyula véleményét osztotta.¹⁷⁴

Baráth Julianna felhívta a figyelmet a cári kormányzat külpolitikájának megváltozására 1710. tavaszán, amelyet a francia orientációtól való elfordulás jellemezett. Nem került el figyelmét, hogy csalódottságában a fejedelem „bizonyos mértékig bírálta Bercsényi orosz orientációját”.¹⁷⁵ Károlyi más „vonalvezetésének” egyidejű bemutatásával („Károlyi „tragikai vétsége” éppen az lett, hogy nem várta meg az orosz tárgyalások eredményét”¹⁷⁶), a szerző Bercsényi és Károlyi felfogásának antagonisztikus ellentére is utalni kívánt. Fel is idézte ezzel kapcsolatban Károlyi Rákóczinak írt, 1711. április 3-i levelét, amely a fejedelem és I. Péter első találkozása előtt néhány héttel kelt. Baráth Julianna osztotta azt a vélekedést, hogy Károlyi levele „általános vádirat Rákóczi és Bercsényi külpolitikája ellen”, méghozzá „nemcsak az orosz vonatkozásban [...] és nemcsak 1711-re”, de „az egész szabadságharcra vonatkoztatva” is.¹⁷⁷ Magának az orosz kapcsolatnak a megítélésében, a szerző Szekfű Gyula akadémiai székfoglalójának gondolatát elevenítette fel, miszerint az „sem segített a kurucok nemzetközi elszigeteltségén”.¹⁷⁸

¹⁶⁶ BARÁTH 2010. 109.

¹⁶⁷ BARÁTH 2010. 107.

¹⁶⁸ BARÁTH 2010. 110.

¹⁶⁹ BARÁTH 2010. 112.

¹⁷⁰ BARÁTH 2010. 110.

¹⁷¹ BARÁTH 2010. 110.

¹⁷² Vö. MÁRKI 1910. 40–42; BÁNKÚTI 2007. 229–230.; Lásd még: Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jósua, 1709. augusztus 1-én. AR, I/VI. köt. (különösen:) 237–239.

¹⁷³ BARÁTH 2010. 112.

¹⁷⁴ BARÁTH 2010. 113.

¹⁷⁵ BARÁTH 2010. 115.; vö. KÖPECZI 2005. 14.

¹⁷⁶ BARÁTH 2010. 114.

¹⁷⁷ BARÁTH 2010. 114–115.

¹⁷⁸ BARÁTH 2010. 115.; Lásd még: 116.

Gebei Sándor – fentebb említett tanulmányában¹⁷⁹ – vizsgálta legrészletesebben Bercsényi orosz orientációját és tevékenységét, európai (főként: szerteágazó lengyel és orosz) összefüggéseiben. Két fő szempontot érvényesített: 1. „Bercsényi „hiperaktivitása” a svéd–török veszélyt hatástalanító orosz–francia szövetség előmozdítására irányult”, ezért „a lehető legrészletesebben” számolt be Rákóczinak „a lengyel és az orosz politikai széljárásról”;¹⁸⁰ 2. A vágyott orosz–francia szövetség által (és csakis ezáltal) megnyerhető orosz (katonai) segítség reményében, a magyaroszági „*fegyveres harc – tárgyalásos kompromisszum* alternatívából Bercsényinek kizárólag az előbbi fogadható el”.¹⁸¹ Bercsényi felfogásában a poltavai csata oly fordulópont – erősítette meg a szerző is –, „ami Magyarországon a további kilátásokat biztatóvá teszi, a harc folytatását ígéri”.¹⁸² (Ezzel kapcsolatban említve „Bercsényi töretlen optimizmusát tükröző” írásait.¹⁸³) Gebei Sándor meglátása szerint, ez a logika odavezetett, hogy a „Rákóczi–Bercsényi stratégia”¹⁸⁴ következtében 1710. második felétől „a fejedelem mindent egy lapra, a külföldi segítség megszerzésére tett fel”.¹⁸⁵

Gebei Sándor a főgenerális lengyelországi tevékenységét vizsgálva, egyrészt a kedvezőtlen nemzetközi fordulatra (1711 tavasza), másrészt Bercsényi vélelmezett, személyes „prekonceptiójára” is felhívta a figyelmet. Mint írta, a kiújuló orosz–török háború kapcsán kiütközött „Bercsényi elfogultsága, de – nem túlzás –, politikai vaksága is”.¹⁸⁶ Aki ugyanis ekkor sem szakított korábbi stratégiájával, elhatárolódott „a Magyarországon folyó, kompromisszumokat kereső Károlyi–Pálffy tárgyalásoktól”.¹⁸⁷ A szerző szerint, „Bercsényi alapvető tévedése” volt, hogy „a cárnál befolyásos Dolgorukij herceg véleményét” I. Péter hivatalos állásfoglalásnak, „vagyis eldöntött ténynek minősítette”.¹⁸⁸ Ami mi mást jelentett volna a főgenerális szemében, mint az orosz katonai segítség realitását? Gebei Sándor arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy Rákóczi „rosszul mérte fel a szabadságharc európai súlyát (súlytalanságát)” és „pontatlanul jelölte ki a magyar ügy helyét a nagypolitika [...] színterén” – „Bercsényitől befolyásolva, vagy nem”.¹⁸⁹

Gebei Sándor, két további munkájában a cári kormányzat (amelynek főemberei Bercsényi tárgyalópartnerei!) szemszögéből vetett papírra lényeges megfontolásokat. *I. Péter cár...* című tanulmányában¹⁹⁰ (a várt támogatás katonai nehézségeire utalva), rámutatott: „Rákóczi még egy kísérletet tett az orosz segítség mobilizálására” 1711-ben. Ám ekkorra „Oroszország érdekei már túlhaladták a Rákóczival kapcsolatos kombinációkat”.¹⁹¹ Már ezt megelőzően (1710–1711 fordulóján) is – írta a *Rákóczi-szabadságharc konventjei...* című könyvfejezetben¹⁹² –, a cár

¹⁷⁹ GEBEI 2013a.

¹⁸⁰ GEBEI 2013a. 238.

¹⁸¹ GEBEI 2013a. 259. (Kiemelés a szerzőtől – G. S.)

¹⁸² GEBEI 2013a. 228, 228/12. sz. lapolji jegyzet.

¹⁸³ GEBEI 2013a. 234.

¹⁸⁴ GEBEI 2013a. 258.

¹⁸⁵ GEBEI 2013a. 237.

¹⁸⁶ GEBEI 2013a. 245.

¹⁸⁷ GEBEI 2013a. 258.

¹⁸⁸ GEBEI 2013a. 246.

¹⁸⁹ GEBEI 2013a. 265.

¹⁹⁰ GEBEI 2013b.

¹⁹¹ GEBEI 2013b. 220.

¹⁹² GEBEI 2020.

„Rákóczira már csak úgy tekintett, mint egy orosz–francia közeledést elősegítő diplomáciai láncszemre”; igaz, „ezért Bercsényi [...] működéséhez nagy reményeket fűzött az orosz fél is”.¹⁹³ A szabadságharc ügyére nézve, a hatékony együttműködés másik lehetséges (diplomáciai) formájának a buktatóját látta azonban a szerző abban, hogy „az orosz cár békeközvetítő szerepét Bécs már 1709-ben kategorikusan elutasította”.¹⁹⁴

HAZAI HISTORIOGRÁFIAI ELŐZMÉNYEK (3.)

HÁROM JUBILEUMI KIADVÁNY (1935, 2004, 2021)

Tekintélyes szerzői gárdák jegyezték e jubileumi kiadványokat. Az „orosz reménység” szempontjából közös vonása e kiadványoknak, hogy azokban alig-alig esett szó róla, noha a szabadságharc befejezésének lehetséges alternatívájaként nem kis szerepet játszott. Legtöbbet az első jubileumi kötet foglalkozott vele, tematikájának megfelelő általánosságban.

Az első jubileumi kiadványban (*Rákóczi emlékkönyv...*¹⁹⁵) Balla Árpád foglalta össze a szabadságharc történetét (és a fejedelem élettörténetét).¹⁹⁶ Stílusosan megírt (tartalmilag Márki Sándor említett háromkötetes Rákóczi-könyvére támaszkodó) munkájában az „orosz vonalra” is kitért.¹⁹⁷ Saját számvetése Bercsényi orosz orientációjáról abban fogalmazódott meg, hogy az „epés” Bercsényi a „vad és nyers”¹⁹⁸ I. Péter cár „ígéreteinek túlzott jelentőséget tulajdonított”,¹⁹⁹ majd pedig „mgbukott az ő mindig hangoztatott orosz-barátságával”.²⁰⁰

Közel ezer oldalas jubileumi kiadvány jelent meg a szabadságharc megindulásának 300. évfordulójára, *A Rákóczi-szabadságharc* címmel.²⁰¹ A színes tematikájú könyv, furesa módon, sem a közölt dokumentumrészletek kapcsán, sem tanulmányok szintjén nem foglalkozik az „orosz vonallal”. E tekintetben Bercsényi neve jószerivel csak a jubileumi kötet által felidézett Szekfű-vita kapcsán került elő, negatív kicsengésben. Domanovszky Sándor Szekfű-kritikájából idézve: „Egy alkalommal Szekfű egyenesen Nagy Péterrel állítja párhuzamba [Rákóczi] természetességét. Pedig bennük kevés volt a rokon vonás. [...] [Rákóczi] éleslátása nem tudta megakadályozni, hogy egyesek befolyása alá ne kerüljön. Bercsényi uralkodott rajta”.²⁰² A kötetben emlékezetes Németh László örökké szép megfogalmazása: a szatmári békéltetést el nem fogadót (az emigráns kurucot) – Bercsényit is ideértve –, „egy dolog ítéli meg: az ok, amely miatt hazája életéből kizárattott, vagy kizáródott.”²⁰³

¹⁹³ GEBEI 2020. 401.

¹⁹⁴ GEBEI 2013b. 220.

¹⁹⁵ LUKINICH 1935.

¹⁹⁶ LUKINICH 1935. 11–262.

¹⁹⁷ LUKINICH 1935. 170–172., 180., 188–192., 196., 201–202., 205–209.

¹⁹⁸ LUKINICH 1935. 188., 189.

¹⁹⁹ LUKINICH 1935. 196.

²⁰⁰ LUKINICH 1935. 209.

²⁰¹ R. VÁRKONYI – KIS 2004.

²⁰² R. VÁRKONYI – KIS. 435.

²⁰³ R. VÁRKONYI – KIS 2004. 438.

Újabb jubileumi kiadvány látott napvilágot *Rákóczi emlékkönyv* címmel Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának 315. évfordulója alkalmából, az országgyűlés által emlékévvé nyilvánított 2019. évhez kapcsolódóan.²⁰⁴ A kötetben négy neves szerző tanulmánya érintett külpolitikai vonatkozásokat (is), ezekben azonban az „orosz vonal” és Bercsényi orosz orientációja, sajnálatosan, ismét nem került említésre. A valamelyest is kapcsolódó utalások inkább csak általánosításokra törekedtek. Így például: 1711-ben Oroszországnak (az orosz–török konfliktus miatt) „természetesebb szövetségese volt a Habsburg-birodalom, mint Magyarország” (Hermann Róbert)²⁰⁵; a szabadságharc végső szakaszában Rákóczi „I. Péter cártól remélte még a magyar függetlenségi mozgalom megsegítését” (Tóth Ferenc)²⁰⁶; az emigrációt választó kuruc katonák „jelentős része [...] eredményesen találta meg a helyét a francia, orosz és lengyel állandó hadseregben” (Pálffy Géza)²⁰⁷; „a kuruc hadsereg mintegy egy-két ezer katonája [...] később a külhoni (francia, orosz, lengyel, török) [...] hadseregben” vállalt szolgálatot (Czigány István).²⁰⁸

HAZAI HISTORIOGRÁFIAI ELŐZMÉNYEK (4.)

EGY TANULMÁNY KATONAI ASPEKTUSBÓL (2002)

Pálffy Géza és Czigány István fentebbi utalásaihoz kapcsolódóan is, elsősorban azonban Bercsényi Pacificatio Satmariensis utáni orosz orientációjú aktivitása vonatkozásában fontos kitérni a pacifikációt elutasító, fegyverviselő kurucság sorsára. Emigráció, külhoni katonai szolgálat állt előttük alternatívaként. Ezt a kérdéskört Zachar József vizsgálta behatóan. *Kuruc katonák...* című tanulmánya különösen figyelemre érdemes a téma historiográfiai szempontjából.²⁰⁹

Zachar József rámutatott: „feltétlenül nagy hatással kellett lennie a kuruc katonákra annak a ténynek”, hogy Rákóczi és Bercsényi – nemkülönben „a katonai felső vezetés jelentős része” – 1711 tavaszáig lengyel területre húzódott.²¹⁰ A „még élő négy tábornagy közül három” (Esterházy Antal, Forgách Simon, Vay Ádám), „a két altábornagy egyike” (Csáky Mihály), a „szabadságharc végén még aktív tizennégy generálisból” Ebeczky István és Teleki Mihály, „a még szolgáló huszonegy brigadéros közül” Czelder Orbán, Ottlik [Ottlyk] György, Szent-Iványi János, „a nyolcvanhárom ezereskapitányból” „a francia *Charrière és Fierville*”, *Balogh István, Baranyai Ferenc, Cserey János, Dettrich Boldizsár, Draguly (Rácz) Farkas, Ebeczky Sámuel, Géczy Gábor, Géczy Zsigmond, Illosvay János, Kajdacsy Péter, Máriaassy Ádám, Nedeczky Sándor, Ordódy György, Paur Ferenc, Perényi Farkas, Pongrácz János, Somogyi Ferenc, Sréter János, Szentpéteri András, Teleki Mihály, Szűcs János, Thoroczkay János, Zay András; a szerző megjegyzte: név szerint „még további ötvennégy kuruc tisztet sikerült lengyel területen kimutatnunk, bár bizonyára többen voltak.”²¹¹*

²⁰⁴ BÓDVAI 2021.

²⁰⁵ BÓDVAI 2021. 11.

²⁰⁶ BÓDVAI 2021. 211.

²⁰⁷ BÓDVAI 2021. 27.

²⁰⁸ BÓDVAI 2021. 51.

²⁰⁹ ZACHAR 2002.

²¹⁰ ZACHAR 2002. 291.

²¹¹ ZACHAR 2002. 291.

Zachar József kiemelte, hogy mindebben döntő szerepe volt a Bercsényi által előkészített és a fejedelem által „a szövetséges I. Péter orosz cárral folytatott” tárgyalásoknak.²¹² Hozzáfűzte, hogy „a vereségbe beletörődni semmiképpen sem tudó” Bercsényi „aktivitása figyelemre méltó”; „1711 közepétől folyamatosan küldte haza megbízható tisztársait” – írta –, hogy „adott időben és helyen kezdjék meg az új szabadságharc előkészítését célzó szervezkedést”.²¹³ Utalt „Czelder Orbán brigadéros, Pongrácz János ezereskapitány, Pollereczky Mátyás főstrázsamester, Jávorka Ádám kapitány, Pelargus János kapitány” küldetésére.²¹⁴ A Czelder és Pongrácz által szervezett szepességi felkelést 1714-ben, mint ismeretes, a Habsburg-kormányzat felszámolta, megtorlással büntette.

Zachar József számításai szerint, „legalább 3000 kuruc lengyelországi jelenlétével kell számolni a szatmári békekötés körüli időben”, mintegy harminc töredék egységből.²¹⁵ E töredék egységek közé számláltattak – „1710/11 fordulóján a lengyel határterületeken” –, Rákóczi „palotás-, lovasgránátos-, kopjás-, karabélyos-, dragonyos- és gyalogezere”, Bercsényi „karabélyos-, lovasgránátos- és gyalogezere”, további lovas- és gyalogoszerezek, stb.²¹⁶ A szerző kitért Esterházy Antal tábornagy fejedelmi megbízására is, „a hadak gyülekeztetése” céljából.²¹⁷ Ekként állt volna össze az a bizonyos, Szekfű Gyula által emlegetett „kuruc sereg”, amely lengyelországi „átköltözésének útját” szerinte Bercsényi az egyik fő feladatának ismerte.²¹⁸

Zachar József adatai alapján, ebből a létszámból hamarosan egy, „*Charrière francia ezereskapitány parancsnoksága alá helyezett 500 fős dragonyos-*” és egy másik, „különböző töredék alakulatokból felállított, ugyancsak 500 fős [...] Cserey János parancsnoksága alá adott huszárzredet” mustráltak be I. Péter hadseregébe (de „a legközelebbi időben” további huszárzredet már nem szerveztek az orosz haderő kötelékében).²¹⁹ Orosz szolgálatot vállalt „a generális rangot kapott Máriássy Ádám, Draguly (Rác) Farkas ezredes, Torkoly [Turkoly] Sámuel alezredes, Székelyhidny Mihály alezredes, Jávorka Ádám őrnagy, Kálnoky Mihály kapitány és Török Zsigmond kapitány”.²²⁰

Zachar József ugyancsak „közel ezer” főre tette a „lengyel katonai szolgálatot vállalt” emigrált kurucok számát is.²²¹ Ami a császári armádiát illeti 1711-ben: a „magyar felségterületen” bevetésre kész, összesen 51 366 főnyi császári (gyalogos és lovas) haderőben „legfeljebb 3500” fő lehetett magyar,²²² ezeknek arányát „a szatmári bekekötést követő egy esztendő során alig 1867 fővel sikerült növelni”.²²³ A szerző konklúziója, hogy a szatmári békéltetést követően „az

²¹² ZACHAR 2002. 291–292.

²¹³ ZACHAR 2002. 293.

²¹⁴ ZACHAR 2002. 293.

²¹⁵ ZACHAR 2002. 292–293.; vö. HOPP 1973. 13.

²¹⁶ ZACHAR 2002. 292.

²¹⁷ ZACHAR 2002. 293.

²¹⁸ SZEKFŰ 1990. 143., 144.

²¹⁹ ZACHAR 2002. 295.

²²⁰ ZACHAR 2002. 295.; Lásd még: HONFI 1968. 101–102.

²²¹ ZACHAR 2002. 295.

²²² ZACHAR 2002. 290.

²²³ ZACHAR 2002. 291.

orosz és a lengyel hadseregbe együttesen éppen annyi kuruc állt be, mint amennyi a császári állandó hadsereg magyar egységeibe”.²²⁴

AZ OROSZ SZAKIRODALOM (1.)

KURUCOK A „KÜLÖNBÖZŐ KOROK TÖRTÉNETTUDATÁBAN”

Oroszország 18. századi történetének első negyede – I. Péter kora.²²⁵ Uralkodásának jelentőségét mutatja, hogy az orosz historiográfia és történeti szaknyelv Oroszország történetének „Péter előtti”/„Péter utáni” periódusáról beszél („допетровский”/„послепетровский” период). Az I. Péter korával foglalkozó orosz historiográfia homlokerében a cár sokrétű modernizációja áll. Ezen belül igen fontos a katonai, szoros összefüggésben I. Péter külpolitikájával. E külpolitikát Oroszország – gazdasági–politikai szükségszerűséggel magyarázható – geostratégiai törekvése, a Balti- és az Azovi- (perspektivikusan: a Fekete-) tengerre történő kijutás határozta meg. Ezt a történelmi feladványt I. Péternek csak az előbbi (balti) vonatkozásban sikerült maradéktalanul megoldania. Személyét az utókor nemcsak Oroszország átalakítójaként (царь-преобразователь), „európaizálójaként” tartja számon, de úgy is, mint „Összoroszországi Imperator” („Император Всероссийский”), aki mindeközben az Orosz Cárságot egyszersmind birodalommá változtatta. Ezt, az 1721. augusztus 30-án/szeptember 10-én a svédekkel megkötött nystadi béke is manifeszta, amely révén Oroszország területi nyereségekkel lezárta a „nagy északi háborút”.²²⁶

Az orosz historiográfiában a péteri külpolitika kiemelt téma. Számos történeti munka foglalkozik ezzel, az európai történeteket előszeretettel „értékelve” annak tükrében, hogy azok I. Péter geostratégiai céljainak megvalósulását – Oroszország (nagyhatalmi) helyzetének stabilizálását Európában – milyen mértéken segítették elő? Az idevágó, de témánkhoz kevésbé releváns szakirodalmat e helyütt tételesen nem felsorolva – a nagy tekintélyű szerzők között ugyanakkor kiemelve Jevgenyij Viktorovics Anyiszimov, Vlagyimir Szergejevics Bobiljev, Mihail Mihajlovics Bogoszlovskij, Viktor Ivanovics Buganov, Bergard (Borisz) Boriszovics Kafengauz, Nyikolaj Ivanovics Kedrov, Vaszilij Oszipovics Kljucsevskij, Vlagyimir Dorofejevics Koroljuk, Vlagyimir Vasziljevics Mavrogyin, Nyikolaj Nyikolajevics Molcsanov, Sztvetlana Filippovna Oreskova, Nyikolaj Ivanovics Pavlenko, Szergej Fjodorovics Platonov, Jevgenyij Ivanovics Porfirjev, Szergej Mihajlovics Szolovjov, Jevgenyij Viktorovics Tarle, Borisz Szemjonovics Tyelpuhovskij, Vjacseszlav Anatoljevics Tyihonov, Nyikolaj Geraszimovics Usztrjalov, Valerij Jevgenyjevics Vozgrin nevét –, fontos leszögezni: a széles „merítés” alapján született publikációk lényeges nemzetközi vonatkozásokat ölelnek fel, de kevésbé a magyar kapcsolatot, főként 1710–1711-re vonatkozóan.²²⁷

²²⁴ ZACHAR 2002. 295–296.

²²⁵ I. Péter cárrá koronázva 1682-ben (tízévesen); 1689–1696 között V. Iván társuralkodója („második” cár), 1696–1725 között egyeduralkodó.

²²⁶ Az említett címet („Összoroszországi Imperator”) a cár október 22-én/november 2-án a Szenátus felkérésére elfogadta. (A császári cím ettől kezdve az orosz uralkodók titulátúrájának része maradt 1917-ig.) Ugyanezen az ünnepélyes szenátusi ülésen tisztelték meg I. Pétert a „Haza Atyja” („Отец Отечества”) erkölcsi címmel, valamint a „Nagy” („Великий”) jelzőt is ekkor ajánlották hivatalosan a neve elé.

²²⁷ Orosz szerzők Rákóczi-témában magyar nyelvre lefordított, rövidebb (inkább általánosításra törekvő, áttekintő jellegű) tanulmányait lásd: BENDA 1980. 45–52., 53–56., 77–82.; Feltétlenül figyelemre érdemesek továbbá Váradi-Sternberg János orosz nyelven publikált munkái, lásd pl.: ШТЕРНБЕРГ 1955.; ШТЕРНБЕРГ 1959.

Az Orosz Cárság külkapcsolataiban a Rákóczi-szabadságharc, geopolitikai összefüggéseit tekintve, messze nem meghatározó jelentőségű; bizonyos szempontból mégis „speciális” vonatkozású. (Utaljunk a kapcsolatfelvétel cári kezdeményezésére, Rákóczi közvetítő szerepére I. Péter francia, svéd és török „ügyeinek” rendezésében!) Az orosz historiográfiában a „magyar ügy” („венгерское дело”), tehát önmagában, „önmaga okán”, nem kiemelt téma. Következően, a szabadságharc megmentésére Bercsényi által az „orosz vonalon” kifejtett diplomáciai tevékenység is háttérbe szorul, az egyelőre nem kutatott. A főgenerális legfeljebb, mint a szabadságharc „második embere” kerül említésre, fentebbi aktivitásának részletesebb szándékú megközelítése nélkül. Holott Bercsényi a cári kormányzat fontos embereivel (Grigorij Fjodorovics Dolgorukij lengyelországi követtel; Pjotr Pavlovics Safirov alkancellárral, Gavriil Ivanovics Golovkin kancellárral, stb.) állt kapcsolatban. Ezért különösen tanulságosan hatnak Antonyij Vasziljevics Florovszkij alábbi megállapításai: „valamiért mindeddig Rákóczi kormányzatának gazdag magyar diplomáciai levelezése és tevékenysége általában nem került felhasználásra [ti. az orosz nyelvű historiográfiában – Zs. J. K.] annak érdekében, hogy megvilágítsák a korszak orosz politikai kapcsolatait”, noha a levelezésekben megtalálható „Rákóczi, vagy Bercsényi és mások politikai kívánságainak és törekvéseinek jelentős rétege”, „különösen 1710–1711-ben, amikor Bercsényi és Rákóczi, s az ő megbízottjaik [sic!] például Galíciában a legközvetlenebb kapcsolatba léptek az orosz külpolitika vezetőivel”.²²⁸

Várad-Sternberg János 1981-ben vetette papírra: „Az 1703–1711-es kuruc szabadságharcról még mindig nincs orosz nyelvű mű, pedig ez az esemény jelen volt különböző korok történettudatában.”²²⁹ Érdemes tehát röviden kitérni arra, mely munkák szolgáltak (a 18–19. századtól az 1917. évi oroszországi forradalmakig) alapvetésként ahhoz, hogy a kuruc szabadságharc a „különböző korok történettudatában” egyáltalán jelen legyen Oroszországban?

Tisztán historiográfiai szempontból tekintve, elsőként Ivan Ivanovics Golikov *Деяния Петра Великого...* címmel (néhány évtizeddel az események után) megjelent munkáját kell megemlíteni.²³⁰ Golikov a „magyar elégedetlenek” („недовольные Венгерцы”) kifejezést használta a felkelőkre, megemlítve Bercsényit is,²³¹ Rákóczit pedig „dicső Herceg”, „Fejedelem”-nek („славный Князь”) nevezve.²³² A kuruc küzdelmekre vonatkozó első utalásokkal egyébiránt azoknak a cári tiszteknek a leírásaiban találkozunk, akik a napóleoni háborúk idején Magyarországon jártak, később pedig a Miklós-ellenes dekabrista mozgalommal kerültek kapcsolatba, s történeti jellegű publicisztikával is nevet szerztek. Fjodor Nyikolajevics Glinka 1805–1806-ban járt Magyarországon, s néhány évvel később jelentette meg *Письма русского офицера...* című munkáját.²³² „A magyar – harcos, szabad nép” – írta.²³³ Feljegyezte a kurucok „felülmúlhatatlan vitézségét”, párhuzamba állítva azt Hmelnyickij kozákjainak „ugyanilyen hősiességével”.²³⁴ Vlagyimir Bogdanovics Bronyevszkij tengerésztiszt 1810-ben fordult meg Magyarországon, s közel két évtizeddel később jelent meg történeti leíró jellegű munkája,

²²⁸ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 31.

²²⁹ VÁRADI-STERNBERG 1981. 97.; Azóta a helyzet öröndetesen változott némileg (lásd a továbbiakban).

²³⁰ ГОЛИКОВ 1788–1789.

²³¹ ГОЛИКОВ 1788. (т. II.) 410–411

²³² ГОЛИКОВ 1788. (т. III.) 324.

²³³ ГЛИНКА 1815.

²³⁴ Idézte: V. MOLNÁR 1956. 60.

Путешествие от Трусца... címmel.²³⁵ A Habsburg-ellenes mozgalmak kapcsán így fogalmazott: „Ragockij [Rákóczi], akit Tyekellijhez [Thökölyhez] hasonlóan a haza oltalmazójának neveztek [...], ismét fel tudta lázítani a Magyarokat”.²³⁶

Alekszandr Szergejevics Puskin, *История Петра* című, befejezetlen történeti művében²³⁷ – a bennünket közelebbről érdeklő 1710–1711. évi időszakból –, Golikov nyomán felidézte Rákóczi és I. Péter 1711. április 17-i/28-i első, személyes (javorowi) találkozóját.²³⁸ Egy másik munkájában olvasható annak az epizódnak a leírása, mely tragikumában is oly elevenen jeleníti meg a kuruc virtust. Ez a munka *Зануки бригадура Моро-де-Бразе...* címmel látott napvilágot.²³⁹ Az említett epizód (a pruti hadjáratban): „A táborban tartózkodott néhány magyarral egy magyar származású százados – aki ő cári felsége szolgálatába lépett, ugyanúgy, mint honfitársai közül sokan Rogoci [Rákóczi] fejedelem öfensége bukása után –, abban a reményben, hogy hasznukat veszik a dologban [a hadjáratban – Zs. J. K.]. Rábészélt egy kozák csapatot, hogy segítsék őt, fogadkozván, hogy megmutatja, nem is olyan nehéz dolog elbánni a tatárokkal. A kozákok megígérték, hogy nem maradnak el mellőle. Tizenkét magyarjával a tatárok sűrűjébe vetette magát, sokakat levágott közülük, áttörve rengeteg soraikon, köröskörül rémületet keltve, s halált osztogatva. De a kozákok cserbenhagyták őket, ők pedig alulmaradtak a sokasággal szemben. A tatárok bekerítették őket, s mind a tizenhárman azonnál elestek, drágán adva az életüket: körülöttük 65 tatár [holtteste] feküdt, 14 közülük lefejezetten. A vitéz magyarok közül a legkevésbé összekaszabolt is 14 sebben esett. Mindannyian, akik – mint én is –, tanúi voltunk oktalan vitézségüknek, sajnáltuk őket. Még a mi lovasgránátosaink is, akik bár oroszok, vagyis nemigen szánakozó szívűek, még ők is lóra kíváncsoztak, hogy a segítségükre siessenek; de Janus tábornok nem óhajtotta magára vállalni a felelősséget, hogy csatába bocsátkozzék az ellenséggel.”²⁴⁰

Szpiridon Nyikolajevics Palauzov két munkájában is kitért a Rákóczi-szabadságharcra, nagy vonalakban összefoglalva az eseményeket: *Реформы и католическая реакция...*²⁴¹; *Венгрия*

²³⁵ Idézve: VÁRADI-STERNBERG 1981. 99.

²³⁶ БРОНЕВСКИЙ 1828.

²³⁷ БРОНЕВСКИЙ 1828. 251–252.

²³⁸ ПУШКИН 1951. (т. 9.) 5–505.; 1835-ös kéziratának szövege először (részlegesen) publikálva: 1855–1857 (Moszkva).

²³⁹ ПУШКИН 1951. (т. 9.) 258.

²⁴⁰ ПУШКИН 1951. (т. 8.) 396–470.; A címben szereplő személy: Jean Nicole Moreau de Brasey [névvariánsai: „Maureau”; „Brasei”; „Jacques”; „Nicolas”] (1663–1723). Életrajzi adatai szerint, francia nemesi születésű katonatiszt, 1711-ben lépett orosz szolgálatba. I. Péter törökellenes pruti hadjáratában (1711) a kazanyi dragonyosezred ezredesként vett részt. A hadjárat után (előléptetve) távozott az orosz hadseregből és Oroszországból. Neve elsősorban a pruti hadjárat leírását is tartalmazó memoárja (*Mémoires Politiques Amusans Et Satiriques, de Messire J. N. D. B. C. de L. [comte de Lyon], Colonel du Regiment de Dragons de Casanski & Brigadier des Armées de Sa M. [Majesté] Czarienne*, 1716) kapcsán ismert. A Sz. Puskin szóban forgó munkája e memoárnak az orosz fordítása (1835). Moreau kiléte ugyanakkor „rejtélyes”; Vjacseszlav Anatoljevics Tyihonov – a péteri korszak hadtörténetének jeles kutatója – szerint, ennek az az oka, hogy ilyen nevű személy nem szerepel azoknak az orosz szolgálatot vállalt külföldi tiszteknek az eredeti listáján, aki részt vettek a pruti hadjáratban. (Szíves közlése.) Ennek oka nem tisztázott. Rangjából adódóan éppenséggel Lebrecht Gottfried Janus von Eberstädt, cári tábornok parancsnoki stábjába kellett tartoznia, Johann Bernhard Weisbach és Alekszandr Grigorjevics Volkonszkij lovassági vezérőrnagyokkal együtt. Egyes vélekedések odáig mennek, hogy Moreau „fiktív” személy, alakját Puskin találta volna ki.

²⁴¹ ПУШКИН 1951. (т. 8.) 431–432.; Bár a hazai történeti irodalomban nem ismeretlen ez a szakasz (vö. VÁRADI-STERNBERG 1974. 114.), szöveghűbb fordítást kívántam adni. Váradi-Sternberg János további hozzáfűzéseit a memoárral, Janus szerepével, stb. kapcsolatban lásd: VÁRADI-STERNBERG 1974. 113–115.

в современных...²⁴² Előbbi publikációjának összegző gondolata így hangzott: a „szatmári békével véget ért az a felkelés”, amelynek vezetője „Rákóczi Ferenc volt”, s amely „kardjuknak kirántására készítette a magyarokat az osztrák uralkodóház hatalmaskodása ellen”.²⁴³

Nyil Alekszandrovics Popov (rendhagyó módon) magyar témához nyúlt, amikor Szalay Lászlóról és hatkötetes munkájáról²⁴⁴ írt összefoglaló könyvet. A *Мадьярский историк Владислав Салай...* címmel napvilágot látott műben²⁴⁵ Szalay nyomán felvázolta a szabadságharc előzményeit és fontosabb eseményeit (1707-ig).²⁴⁶ Bercsényit, mint Rákóczi közeli barátját állította az olvasó elé. A főgenerális – „Nyikolaj Bercsenyi” – legkarakteresebb vonásának találta, hogy: „tüzesen ékes beszédű”.²⁴⁷

Alekszandr Alekszandrovics Kocsubinszkijt a török–orosz viszony, illetve a balkáni szláv népek (főként a szerbek) törökellenes, Oroszország által támogatott felszabadító harca foglalkoztatta. Ennek keretében a *Мы и они...* címmel megjelent könyvében érintette a Rákóczi-kor orosz–magyar kapcsolatait.²⁴⁸ Váradi-Sternberg János vélekedése szerint, Kocsubinszkij abban látta „az orosz–magyar kapcsolat gyengeségét”, hogy „míg Rákóczi a törökországi keresztények ügyének a magyar kérdéssel való szoros összefonódását” hangsúlyozta a cár előtt,²⁴⁹ XIV. Lajos – I. Péter vágyott szövetségese – éppenséggel nem a cárt, hanem (Rákóczi mellett) a svédeket támogatta, komplikálva ezzel a fejedelem és a cár viszonyát. Figyelemre érdemes továbbá A. A. Kocsubinszkij múlton „merengése”, a varsói szerződés kapcsán: az oroszoknak kétszer volt dolga a „magyar lázadókkal” – írta –, „1707-ben és 1848-ban” [helyesebben: 1849-ben]; a magyarok „mindkét alkalommal Bécs ellen” küzdöttek, s „mindkét alkalommal ellenük a szerbek, horvátok”, míg az oroszok „először velük, másodsor ellenük” voltak; „Mikor jártunk el helyesebben?” – tette fel a kérdést.²⁵⁰ Ő maga arra jutott, hogy a „Habsburg-ellenes” 1707-es cári politika volt helyes és gyümölcsöző, amennyiben végső soron I. Péter „magyarbarát” kapcsolata akadályozta meg a Habsburg-kormányzatot, hogy az visszatartsa a szerbeket a cár balkáni törökellenes hadjáratának támogatásától.²⁵¹

Konsztantyin Jakovlevics Grot *Мадьяры и славяне...* című tanulmányában²⁵² néhány mondat erejéig megemlékezett a „magyarországi népek harcáról az ausztriai rezsim és dinasztia” ellen, amelynek „élén, mint ismeretes, II. Rakoci (Rakovszkij) Fr. állt”.²⁵³ Az egyébként elkötelezetten magyarbarát szerző kiemelte: „emlékezetes számunkra ő, Nagy Péterhez fűződő kapcsolata miatt”.²⁵⁴

²⁴² ПАЛАУЗОВ 1860.

²⁴³ ПАЛАУЗОВ 1861.

²⁴⁴ Idézi: VÁRADI-STERBERG 1981. 102.

²⁴⁵ *Magyarország története* (I–VI. köt.). Lipcse–Pest, 1852–1859.

²⁴⁶ ПОПОВ 1868.

²⁴⁷ ПОПОВ 1868. 175–190.

²⁴⁸ ПОПОВ 1868. 189.

²⁴⁹ КОЧУБИНСКИЙ 1878.

²⁵⁰ VÁRADI-STERBERG 1981. 104.

²⁵¹ КОЧУБИНСКИЙ 1878. 104.

²⁵² КОЧУБИНСКИЙ 1878. 112–118.

²⁵³ ГРОТ 1893.

²⁵⁴ ГРОТ 1893. 30.

Nyikolaj Petrovics Boreckij-Bergfeld két munkájában – *Борьба Венгрии...*²⁵⁵, *История Венгрии в Средние века...*²⁵⁶ – is foglalkozott Magyarország történeti múltjával. A szabadságharcot (magát a kifejezést nem használva), először Rákóczi vezette, kezdeti „parasztmozgalom”-nak nevezte,²⁵⁷ majd „kurucok felkelése”-ként definiálta, amelyhez „más társadalmi osztályok is csatlakoztak”.²⁵⁸ Végső értékelésként – s ez sokat elárul e szerző felfogásáról –, „az 1849. évi nemzeti függetlenségi” háborúval vont párhuzamot.²⁵⁹ Véleménye szerint, „a parancsolóan tiltakozó kiáltás”, amely „ezúttal alulról harsant”, „a nemzeti felszabadítással együtt követelte a gazdasági szabadságot, a jobbágyi függőség béklyóinak feloldását”.²⁶⁰

I. I. Golikov, F. Ny. Glinka, V. B. Bronyevszkij, A. Sz. Puskin, Sz. Ny. Palauzov, Ny. A. Popov, A. A. Kocsubinszkij, K. Ja. Grot, Ny. P. Boreckij-Bergfeld említett munkái – mintegy alapvetésként – járultak hozzá, hogy maga a Rákóczi-szabadságharc „jelen legyen” az orosz historiográfiában.

AZ OROSZ SZAKIRODALOM (2.)

A „MAGYAR KÉRDÉS” KÉT MONOGRÁFIA FÓKUSZÁBAN (1971, 2019)

Csaknem fél évszázad különbséggel látott napvilágot az a két jelentős, 20–21. századi munka – Antonyij Vasziljevics Florovszkij, illetve Vlagyimir Alekszejevics Artamonov tollából –, amelyek ezidáig a legalaposabban tárgyalták a Rákóczi-szabadságharc orosz–magyar kapcsolatait. Közös vonása – ha tetszik, specialitása – mindkét monográfiának, hogy azokban a „magyar kérdés” („венгерский вопрос”) került fókuszba, miközben górcső alá vették a péteri Oroszország külkapcsolatait, nemzetközi kontextusban. Az Artamonov-nagymonográfia a kétoldalú kapcsolatokat a Rákóczi-szabadságharc egészére vonatkozóan tárgyalta, A. V. Florovszkij munkája pedig kifejezetten az 1709–1711. évi szakaszt, kitekintéssel a közvetlen előzményekre (1707–1708) is. E helyütt mindkét műnek csupán a témánkkal szorosabban összefüggő vonatkozásaira térek ki.

A. V. Florovszkij posztumusz megjelent, már említett *От Полтавы...* című monográfiájának időbeli keretét a szerző a poltavai csatától a pruti hadjáratig jelölte ki (1709–1711). Saját megfogalmazása szerint, munkájának feladata, hogy „megismertesse az olvasót a magyar–orosz kapcsolatoknak [...] osztrák–orosz aspektusával a XVIII. század első éveiben”.²⁶¹ Az orosz–osztrák viszony alakulásának elemzésékor a bécsi udvar I. Péternél akkreditált új oroszországi követének (Welczek) Oroszországból küldött jelentéseit is felhasználta. (Külön megjegyezve, hogy a Lukinich Imre által közzétett – Welczek 1711. évi jelentéseit is tartalmazó

²⁵⁵ Грот 1893. 30.

²⁵⁶ БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД 1906.; Váradi-Sternberg János megjegyezte, hogy Boreckij-Bergfeld az egyedüli „az orosz szerzők közül, aki nem mint szlavista kutató közeledett a témához”. VÁRADI-STERMBERG 1981. 108.

²⁵⁷ БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД 1908.

²⁵⁸ БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД 1908. 161.

²⁵⁹ БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД 1908. 162.

²⁶⁰ БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД 1908. 162.

²⁶¹ Boreckij-Bergfeld 1906-ban kiadott könyvéből (*Борьба Венгрии...*), saját fordításában idézi Váradi-Sternberg János. VÁRADI-STERMBERG 1981. 107–108.

–, adatgazdag forráskiadvány²⁶² vonatkozó részeit (mások mellett) az orosz kutatók sem idézik (nem ismerik?).)

V. Florovszkij hangsúlyozta, hogy az új követ „hármast” küldetéssel érkezett Oroszországba, amelynek renoméja Poltava után Bécsben is ugyancsak megemelkedett:²⁶³ Welczeknek hatástalanítania kellett „az Oroszország és Rákóczi Ferenc, Bercsényi és mások vezetete Habsburg-ellenes magyarországi felkelés közötti hivatalos kapcsolatokat”,²⁶⁴ ezzel összefüggésben megakadályozni az esetleges, osztrákellenes francia–orosz közeledést, netáni szövetségzést, s egyengetni egy törökellenes orosz–osztrák szövetség létrehozását. A szabadságharc vezetőinek vonatkozásában, a bécsi udvar szándékaira éles fényt vet az ún. „Mazepa-levélre”²⁶⁵ adott válasza. A bécsi kormányzat rögvest kifejezte készségét, egyúttal „kérte a cárnál Rákóczi, Bercsényi és mások kiadatását”.²⁶⁶ (Akik egyébként nem is tartózkodtak ekkor orosz területen.) „Érdekes azonban – hívta fel a figyelmet A. V. Florovszkij –, hogy a bécsi udvar a magát fújta Mazepa halála²⁶⁷ után is! [...] szüntelenül Rákóczi és mások kiadatását követelte a cártól”.²⁶⁸

A. V. Florovszkij kiemelte, Welczeknek már krakkói tartózkodásának hónapjai idején lehetősége nyílt, hogy „a lehető leghamarabb megismerje a Bécs számára olyannyira fontos orosz–magyar kapcsolatok problémáját”.²⁶⁹ A Welczek által „az orosz külpolitika vezetőivel” folytatott tárgyalásoknak az egyik alapmotívuma – elsődlegesen Franciaország vonatkozásában, de a török veszélytől sem függetlenül –, éppenséggel a magyar kérdés lett.²⁷⁰ Bécs azt akarta elérni – írta A. V. Florovszkij –, hogy a cár szakítson meg minden közeledést és kapcsolatot a „magyar lázadókkal”, továbbá a „nagy északi háborúban” a svédekkel kötendő békéhez ne a Rákóczi-párti Franciaország, hanem a Habsburg Monarchia és a „nagy szövetség” más tagjainak mediációját keresse. Ám „Welczek ezen az úton végső soron vereséget szenvedett” – fogalmazott a szerző.²⁷¹

²⁶² ФЛОРОВСКИЙ 1971. 30.

²⁶³ LUKINICH 1925.

²⁶⁴ A szerző szerint, I. József és kormánya az oroszok poltavai és a perevolocsnaji diadaláról 1709. augusztus első napjaiban szerzett tudomást. ФЛОРОВСКИЙ 1971. 19. és 19./7. sz. laplji jegyzet. Eugen von Savoyen, a Hofkriegsrat elnökeként, augusztus 22-én levélben köszöntette a bécsi orosz követet a győzelmek alkalmából, kifejezve reményét baráti kapcsolatok létesítésére a cárral. 30-án a minisztertanács, I. József utasítására, konkrét lépéseket tett a közeledésre, ekkor határozták el követ küldését is I. Péterhez. A császári tábornok Welczek kinevezésére szeptember 30-án került sor, oroszországi missziója az első diplomáciai megbízatása volt. Novemberben el is indult, egyelőre csak Krakkóba, a cár ugyanis akkor nem (de még hónapokkal később sem) tartózkodott Oroszországban. I. József követe így 1710. júliusában érkezett meg Pétervárra, akkor találkozott először I. Péterrel. Welczek kinevezésekor Oroszországban a bécsi udvar ügyvivője (Pleyer, követségi titkár) tartózkodott hivatalos személyként, őt 1709. október 9-én hívták vissza Bécsbe. ФЛОРОВСКИЙ 1971. 19., 20., 24., 25. és 19./9., 20./13., 24./26., 25./27. sz. laplji jegyzetek.

²⁶⁵ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 16.

²⁶⁶ I. Péter 1709. július 8-i, I. Józsefnek írt levelében kérte a császártól Ivan Sztjepanovics Mazepának – a tőle elpártolt és XII. Károly oldalára állt, a svédeket katonailag tevőlegesen is segítő – kozák hetmannak a kiadatását, ha az Imperium területén kézre kerülne. (Mazepa nem tartózkodott ott, XII. Károllyal az török fennhatóságú Benderibe menekült.)

²⁶⁷ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 24.

²⁶⁸ 1709. szeptember.

²⁶⁹ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 24.

²⁷⁰ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 27. Részletesebben erről: 24–27.

²⁷¹ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 27.

A. V. Florovszkij ugyancsak felhívta a figyelmet arra, hogy 1708-tól, a katonai kudarcok ellenére, „Rákóczi, Bercsényi és a mozgalom más vezetői mégis számítottak ügyük győzelmére”. Éspedig úgy, hogy az „a nemzetközi politikai világ befolyásos központjainak figyelmét felhívja magára”, mert így „a közös európai politikai rendszer kereteiben nyerhet megoldást”.²⁷² A szerző osztotta azt az álláspontot, miszerint éppenséggel a varsói szerződés „adott Rákóczinak formális alapot arra, hogy Oroszországhoz forduljon, segítséget és támogatást várva”.²⁷³ A varsói szerződés azonban Poltava után (II. Ágost visszatérésével a Rzeczpospolita trónjára, s régi-új királyságának I. Péter általi elismerésével) aktualitását veszítette, a magyar–oroszlengyel viszonyban a lengyel kérdés többé nem merült fel. A. V. Florovszkij fel is idézte a cár szavait azzal összefüggésben, hogy orosz részről nem tartották be a varsói szerződésben ígért támogatást Rákóczi lengyel királlyá választása kapcsán;²⁷⁴ megjegyezte ugyanakkor, hogy I. Péter éppen ezért „kész volt együttműködni vele”, noha „más formában [...], nem a szerződés valamiféle konkrét pontjainak” teljesítése révén.²⁷⁵ Ez idő tájt – írta a szerző –, „a cár – különösen Sieniawska²⁷⁶ hatására – olyan jó véleménnyel volt Rákócziról, hogy nehéz [lett volna – Zs. J. K.] őt diszkreditálni a cár szemében”.²⁷⁷

A. V. Florovszkij külön alfejezetben tárgyalta monográfiájában I. Péter 1710. évi, újabb közvetítési kísérletét Rákóczi és a bécsi udvar között: „Ukrainev missziójának kudarca 1708-ban, nem tudta visszatartani a cárt”, hogy újra felajánlja közvetítési szándékát.²⁷⁸ Maga ez a gondolat, „Rákóczi és barátai számára teljesen elfogadható volt”, jóllehet, a cári ajánlat nem minden pontja „találkozott Rákóczi teljes egyetértésével”,²⁷⁹ (mindenekelőtt az Erdélyi Fejedelemség ügyében). A cári kormányzat – hívta fel a figyelmet a szerző –, Rákóczitól mindenekelőtt „engedékenységet és hajlandóságot” várt „Bécs követeléseit” tekintetében; egyébiránt a fejedelem ne is számítson a cár „aktív, mi több, fegyveres segítségére”, annak „most semmi esélye sem volt a sikerre”.²⁸⁰ A. V. Florovszkij egyidejűleg azt is megállapította, hogy Bécs – a szabadságharc e hanyatló szakaszában – „felettébb kevésbé hajlott kompromisszumra”. Végkövetkeztetése, hogy az orosz mediáció adott szituációban nagyon kevés eséllyel kecsegtetett, miközben a cár renoméját kétségkívül növelhette. I. Péter bebizonyíthatta ugyanis, hogy közvetítése nemhogy nem árt az Imperium érdekeinek, de „megkönnyíti helyzetét, mert megszabadítja Bécset a már

²⁷² ФЛОРОВСКИЙ 1971. 28.; Pedig Bécsben még a cár fegyveres segítségét is remélték a felkelők ellen. ФЛОРОВСКИЙ 1971. 36.

²⁷³ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 35.

²⁷⁴ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 35.

²⁷⁵ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 35./3. sz. lalajli jegyzet.

²⁷⁶ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 35.

²⁷⁷ Férjzett nevén: Elzbieta Helena Sieniawska (1669–1729), A. M. Sieniawski lengyel főhetman felesége. Ez idő tájt orosz- és franciapárti, Rákóczi befolyásos pártfogója a Rzeczpospolitában.

²⁷⁸ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 38.; Ukrainev, a „veterán” orosz diplomata 1708 nyarán érkezett a fejedelemhez Egerbe a cár javaslataival a bécsi udvarral történő megbékélésre. „Ajánlásainak” Rákóczi általi elfogadása esetén, I. Péter felajánlotta mediációját. A szabadságharc vezetése a cári javaslatokat nem tartotta egészében elfogadhatóknak. Ukrainev időközben elhunyt Egerben, ahol a szerb ortodox templomban temették el. 2002. június 7.-i dátummal az Orosz Nagykövetség kétnyelvű (orosz, magyar) emléktáblát helyezett el a ma műemlék-templom falán. Felirata magyar nyelven: „Itt a Szerb templomban nyugszik a neves orosz diplomata Ukrainev Jemeljan Ignatyevics 1641–1708, akit I. Péter küldött fontos megbízással II. Rákóczi Ferenchez.”

²⁷⁹ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 40.

²⁸⁰ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 38.

ügy elhúzódó magyarországi katonai feszültségtől”, Rákóczinak pedig azt sugallhatta, hogy, élve a lehetőséggel, mentse a menthetőt „Magyarország és Erdély érdekében”.²⁸¹

A. V. Florovszkij taglalta a konkrét eseményeket, kitérve a bécsi orosz követ (Urbich) megbeszéléseire Rákóczival és Bercsényivel, „1710. május közepén, 16. és 24. között”.²⁸² A szerző felidézte a löcsei császári tábornok (Löffelholz) egy levele alapján, milyen lekesedést váltott ki az orosz követ „puszta megjelenése a »malcontent«-ek körében”; a császári tábornok még azt sem zárta ki, hogy, „a lengyel határon, Skólyánál álló moszkvai csapatok” egyesülnek „a magyarokkal, az osztrákok elleni fellépés végett”.²⁸³ A szerző ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy bár ez csak szófia-beszéd volt, „fontos azonban, hogy a magyar konföderátusok között mégiscsak megvolt a remény a cár közvetlen közbenjárására”.²⁸⁴ Az Urbich által előterjesztett javaslatok azonban összességében csalódást okoztak: „Bercsényit végső soron felháborította Urbich terve” – konstatálta a szerző –, amelyben annak kísérletét látta, hogy „az egész ügyet meghíúsítsák Ausztria érdekében”, s hogy aláássák „a »mi«, azaz Rákóczi-féle megegyezési tervünket Béccsel”.²⁸⁵ Ugyanakkor, a bécsi udvar a maga részéről mereven elutasította ezt a második orosz mediációs kísérletet is („Bécs pozíciója sértő lehetett Péter cár számára”,²⁸⁶ ti. Anglia és Hollandia mediációját az udvar a maga idején elfogadta!).

A. V. Florovszkij rámutatott: Rákóczi a maga részéről úgyszólván casus belli gyanánt értékelte a történeteket. Remélve, hogy a cárt egy ilyen durva sértés – lévén, „visszautasították azt a jogát és lehetőségét, hogy békeközvetítőként lépjen fel egy vitás ügyben”²⁸⁷ –, arra a megfontolásra indítja, hogy „a fegyverek erejével” biztosítsa „Magyarország jogait és követeléseit”.²⁸⁸ Urbich azonban már korábban kijelentette: „a cár mindent kész megtenni értük, csak háborút nem kezd a császárral”.²⁸⁹ A. V. Florovszkij úgy összegezte a történeteket, hogy Bécs mindenestre tudomásul vehette, hogy „Rákóczi ügye a cárnál mégiscsak valamiféle együttérzésre és bizonyos támogatásra talált”.²⁹⁰ Hangsúlyozta, hogy kuruc részről ennek fenntartására, kiaknázására, míg császári részről ennek maradéktalan felszámolására törekedtek. Felidézve erre Welczek jelentéseit, aki – a kapóra jött „Potocki-affér” (1709. vége–1710. tavasza) kapcsán – igyekezett befeketíteni a fejedelmet I. Péter előtt: „nyíltan ellenséges a cárral”; „Törökországot és Svédországot támogatja”; „csupán be akarja csapni a cárt”; meg akarja híúsítani „a lehetőséget, hogy a cár segítséget kapjon a császártól”,²⁹¹ stb.

A. V. Florovszkij kitért a kétoldalú hivatalos érintkezés vonatkozásában Rákóczi titulusainak kérdésére is. Aláhúzáván, hogy „a magyar mozgalom vezető politikai körei nagy jelentőséget

²⁸¹ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 38.

²⁸² ФЛОРОВСКИЙ 1971. 39.; Részletesen: 38–44.

²⁸³ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 40. és 40./16. sz. lapalji jegyzet.

²⁸⁴ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 40.

²⁸⁵ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 41.

²⁸⁶ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 42.

²⁸⁷ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 42.

²⁸⁸ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 42.

²⁸⁹ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 42. és 42./28. sz. lapalji jegyzet.; Az orosz követ ugyanakkor „nem zárta ki, sőt, meg volt győződve róla”, hogy Rákóczi folytatja a küzdelmet, „abban az esetben, ha a cár segíteni fogja őt pénzzel és katonákkal”. ФЛОРОВСКИЙ 1971. 43.

²⁹⁰ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 44.

²⁹¹ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 45.

tulajdonítottak Rákóczi formális diplomáciai elismerése tényének”.²⁹² Konkrétan annak – írta –, hogy személyében „Erdély szuverén uralkodóját” [sic!], illetőleg „a Habsburgoktól független magyar korona vezetőjét” ismerjék el.²⁹⁵ (A szerző itt Rákóczi princeps és dux titulusaira célzott.) Mindezt azzal összefüggésben, hogy „a magyar kérdést, valamint az Erdély sorsát illető kérdést is bekapcsolják” a nemzetközi tárgyalások körébe, „az általános béke megkötésekor Európában”.²⁹³) Azt, hogy „milyen mértékben” fogadta el a cári udvar ezeket az igényeket, „nehéz megmondani”, fogalmazott A. V. Florovszkij.²⁹⁴ Vélekedése szerint, az 1707-es szerződés arról tanúskodott, hogy „az orosz kormányzat hajlott arra, hogy Rákóczit szuverénnek ismerje el”.²⁹⁵ Ez nem kevesebbet jelentett, minthogy „teljes jogú politikai fél” gyanánt kötöttek vele szerződést „a kölcsönös barátságról és együttműködésről”.²⁹⁶

A. V. Florovszkij felidézett egy esetet, amikor a lengyelországi orosz követ 1710. szeptemberében egy levelében kétségbe vonta Rákóczi erdélyi fejedelmi titulusát. Ez ellen „Bercsényi határozottan tiltakozott, bebizonyítva, hogy hiszen Rákóczi képviselőit éppenséggel, mint Erdély szuverén fejedelmének követeit fogadták a cári udvarban”, mi több, „mind a cár, mind az ő miniszterei így tisztelik őt »in publicis et privatis«”.²⁹⁷ A „császári kormányzat – folytatta a szerző –, már magában a tényben, hogy Rákóczi ágenseit beengedték Oroszországba” – főként pedig, hogy „fogadták őket az orosz udvarban” –, a császár iránti „rosszindulat kinyilvánítását látta”, ami ellen Welczek nem szűnt meg tiltakozni.²⁹⁸

A. V. Florovszkij figyelmet fordított arra is, hogy – a fentebb említett (diplomáciai szempontból nem kevésbé fontos) formális vonatkozásokon túl –, Bécs számára „még nagyobb izgalmat okozhatott ezeknek az orosz–magyar kapcsolatoknak [...] a mibenléte”.²⁹⁹ A szerző megjegyezte: a császári követ „általában abban az értelemben kapott választ” (a cári kormányzattól), hogy I. Péter Rákóczival „nem a császár iránti ellenséges szándékkal” tart fenn kapcsolatot, továbbá a cár „nem adott és nem ígér adni Rákóczi mozgalmának” legcsekélyebb védelmet sem („die geringste Protection”).³⁰⁰ A cárnak nincsenek semmiféle politikai szándékai Magyarországgal – hangzott a szerző összefoglalása –, egyedüli indítéka „Magyarország megbékítése, az Imperium és Európa közös érdekében”.³⁰¹

A. V. Florovszkij ugyanakkor aláhúzta, hogy mindennek a háttérében a cár Franciaországgal kapcsolatos elképzelései álltak, ti. a francia mediáció megszerzése a svédekkel való megbékélés érdekében: „ez a politikai kombináció [...] 1710–1711-ben komolyan foglalkoztatta az orosz

²⁹² Флоровский 1971. 46.

²⁹³ Флоровский 1971. 46.

²⁹⁴ Флоровский 1971. 47.

²⁹⁵ Флоровский 1971. 46.

²⁹⁶ Флоровский 1971. 46.

²⁹⁷ Флоровский 1971. 47. és 47./27. sz. lapolji jegyzet.

²⁹⁸ Флоровский 1971. 51.; A császári diplomácia ezirányú akcióiról részletesebben: 47–52., 64–65.

²⁹⁹ Флоровский 1971. 49.; A szerző kiemelte, hogy a cári tábornoki karnak egy kurföldi származású generálisa (Rönne) volt a legfontosabb „ágense Rákóczinak az orosz udvarnál”; ő „Magyarországon a legmegbízhatóbb embernek számított”, mint Rákóczi befolyásos pártfogója I. Péter környezetében. Флоровский 1971. 49.; Welczek ugyancsak jó kapcsolatba került Rönnével, s éppen általa értesült fontos részletekről. Az osztrák követ 1711. januárjában úgy vélekedett, hogy Rönnet (a szerző szavait idézve), „valahogyan el kellene vonni [...] ettől a Rákóczi-párttól”. Флоровский 1971. 50. és 50./44. sz. lapolji jegyzet.; Welczek „hírforrásairól”: 51–52.

³⁰⁰ Флоровский 1971. 53.

³⁰¹ Флоровский 1971. 53.

politikai vezetést”.³⁰² A szerző itt fontosnak tartotta felidézni I. Péter 1711. január 25.-i instrukcióját a bécsi orosz követnek, a császári udvar megnyugtatására. Ennek vonatkozó rendelkezései szerint, Urbichnak többek között közölnie kellett, hogy „a cár nem fogad senkit a magyar ágensek és konföderátusok közül”; „a cár nem tart semmilyen különös kapcsolatot Rákóczival, a lengyel koronával összefüggő ügyeken kívül”; „a cár soha és semmilyen módon nem buzdította és fogja buzdítani Rákóczit és híveit a császár ellen”, stb.³⁰³ Az Oroszországnak küldött oszmán hadüzenet (1710. november 20.) árnyékában, a cári udvarnak fontossá vált a jó viszony illetően megerősítése. Ekkor Welczek ismét előhozakodott a cári kormányzat főembereinél, magánál a cárnál is, „a »lázadó« egyik főkolomposának, Bercsényinek az elfogásával [...] és kiadásával”.³⁰⁴ Ez – fogalmazott a szerző –, az orosz udvar végleges és határozott szakítását demonstrálta volna „Rákóczival, egész mozgalmával, vagyis az egész politikai játszmával, amely vele, s a Franciaországgal való szövetségen alapult”.³⁰⁵ I. Péter azonban „nyíltan megmondta”, hogy amíg az orosz–osztrák (törökellenes) szövetség létre nem jön, „nem lehet azonnal elvetni sem Franciaországot, sem a »rebelliseket«”.³⁰⁶

A. V. Florovszkij végül a szabadságharc végnapjainak tükrében analizálta az aktuális kétoldalú viszonyt. Abból indult ki, hogy „Rákóczi és Bercsényi [...] még az utolsó pillanatban is” a cár támogatását próbálták megszerezni, hogy kedvezőbb megegyezési feltételeket lehessen elérni.³⁰⁷ Ennek kapcsán kiemelte azt az 1711. május 1.-i keltezésű tervezetet, amelyet az orosz udvarban, a cár nevében a nádor (Esterházy (IV.) Pál) és a primásérsek (Keresztély Ágost) részére állítottak össze, „orosz szolgálatok felajánlásával Magyarország pacifikálása” ügyében.³⁰⁸ Ez a „projekt” – amelyet Pálffy elitkolt –, I. Péter részéről az utolsó diplomáciai akció volt a „magyar ügyben”. A szerző figyelmét nem kerülte el Eugen von Savoyen epés „odamondása”, aki Rákóczi és környezete hajthatatlanságát egyenesen „a cár sugalmazásának” tudta be.³⁰⁹ 1711. áprilisától a galíciai *Jaworówban*, Jarosławban (a kuruc emigránsok gyülekezőhelye, ekkor Rákóczi-birtok), Lvovban (Lviv) formálódott az orosz politikai centrum (ezzel együtt a cár körüli nemzetközi diplomáciai „korpusz”), mert I. Péter és kormánya itt szervezte a török elleni al-dunai (pruti) hadjáratot. Mindez lehetővé tette a további kétoldalú kapcsolattartást is. De mint a szerző rámutatott, a cár jobbjára „ijesztő eszköz” gyanánt gondolt csupán immár fejedelemre, igaz, abból a megfontolásból, hogy Bécs „nagyobb hajlandóságot és önmérsékletet” tanúsítson.³¹⁰ Welczek szóvá is tette, hogy a cár „nagy udvariasságot tanúsított ezek iránt az »engedetlen vezetők« iránt”.³¹¹

A. V. Florovszkij kiemelte: a bécsi udvart meggondolásra készítette, hogy a pruti hadjárat után a cár „keze szabaddá vált új akciókra, a francia együttműködésre is számítva”; Eugen von

³⁰² Флоровский 1971. 55.

³⁰³ Флоровский 1971. 57.

³⁰⁴ Флоровский 1971. 57–58.

³⁰⁵ Флоровский 1971. 58.

³⁰⁶ Флоровский 1971. 58.

³⁰⁷ Флоровский 1971. 59.

³⁰⁸ Флоровский 1971. 59.

³⁰⁹ Флоровский 1971. 60.

³¹⁰ Флоровский 1971. 63.

³¹¹ Флоровский 1971. 64.

Savoyen gunyorosan meg is jegyezte, hogy az Imperium számára a cár immár sokkal veszélyesebb, mint a svédek.³¹² A szerző ugyanakkor hangsúlyozta, hogy orosz forrásokban nincs adat annak a híresztelésnek az alátámasztására, miszerint I. Péter – az előzetes tervek szerint, legyőzván a törököket –, „Rákóczi magyarországi hatalmának visszaállítására” állítólag »30 000 katonát« biztosít.³¹³ A dolgok „hivatalos” állására A. V. Florovszkij felidézte az orosz kancellár (Golovkin) lakonikus szavait az angol követhez (Whitworth) 1711. októberében: „ha Rákóczi és Bercsényi [...] azt hírlelik, hogy a cár támogatja őket – az az ő dolguk”.³¹⁴ Másrészt, a szerző sorra vette a cári kormányzatot 1710–1711-ben osztrák részről ért sérelmeket is. Éppen annak bő illusztrálására, miért is nem formálódott ki a Bécs–Moszkva-tengely (és miért nem értek célt a fejedelem és a főgenerális kiadására vonatkozó követelések)?³¹⁵

A. V. Florovszkij végső soron úgy ítélte meg, hogy „a magyar felszabadító mozgalom nemzeti és társadalmi tartalma” nem állt a cár figyelmének középpontjában, jöllehet I. Péter „együttérzéssel viszonyult a magyarországi küzdelemhez, hogy felszabaduljanak az osztrák uralom alól”.³¹⁶ Hozzáteve: I. Péter „nem ezen a vonalon” közeledett Rákóczihoz; lépését az a „józan törekvés” diktálta (1707-ben), hogy a lengyelországi helyzetet stabilizálja Oroszország javára, mindez pedig „nem irányult Ausztria érdekei ellen”.³¹⁷

Vlagyimir Alekszejevics Artamonov *Россия и восстание Ференца II Ракоци...* című munkája,³¹⁸ a szerző szavai szerint, azt a feladatot tűzte maga elé, hogy „bemutassa az orosz kormányzat politikáját az 1703–1711. évi Habsburg-ellenes szabadságharc vonatkozásában”.³¹⁹ Tükrözve egyúttal, hol tart aktuálisan a Rákóczi-szabadságharc orosz kapcsolatainak kutatása Oroszországban? Ezzel összefüggésben V. A. Artamonov nem hallgatta el, hogy az orosz történettudomány – általánosságban szólva – „a XVIII. század elejének vonatkozásában, aktívan nem dolgozta fel a magyar problémakört”.³²⁰ (Ő maga talán ezért is ajánlotta művét „A magyar szabadságharc iránti nagybecsülés és tisztelet jeléül.”³²¹)

V. A. Artamonov rámutatott, hogy „a Magyar Királyság népeinek küzdelmét illetően az orosz kormányzat – bécsi, varsói, sztambuli követei és ügynökei révén – általában elég jól tájékozott volt”.³²² A szerző fontos aspektusokra hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint, „Oroszország viszonyulását a szabadságharchoz, mint Európa többi országáét is, a Habsburgok helyzete határozta meg”.³²³ Külön kitért továbbá a Magyar Királyság területén (illetve az e területen kívül, de a Habsburg Monarchia keretében) élő szlávok általános hozzáállására a szabadságharchoz. Rámutatott, hogy „a horvátok, csehek, szlovákok és ruszinok a tekintetben vonták

³¹² ФЛОРОВСКИЙ 1971. 63.

³¹³ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 65. és 65./96. sz. lapolji jegyzet.

³¹⁴ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 67. és 67./98. sz. lapolji jegyzet.

³¹⁵ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 68–69.

³¹⁶ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 69.

³¹⁷ ФЛОРОВСКИЙ 1971. 69.

³¹⁸ АРТАМОНОВ 2019.

³¹⁹ АРТАМОНОВ 2019. 12.

³²⁰ АРТАМОНОВ 2019. 8.

³²¹ АРТАМОНОВ 2019. 3. (számozatlan oldal)

³²² АРТАМОНОВ 2019. 55.

³²³ АРТАМОНОВ 2019. 55.

magukra Moszkva figyelmét, hogy magatartásuk milyen visszhangot keltett a bécsi udvar politikájában”.³²⁴ Megvilágítva I. Péternek a varsói szerződéshez elvezető indokait, perspektivikusan leszögezte: „Oroszországnak szüksége volt Rákóczi segítségére”, aki „mint »barátja a svédeknek, aki felettébb nagy erővel és sok emberrel bír, s a lengyeleknél is megbecsülésnek örvend«, a szövetségesük lehetne”; „elő tudná mozdítani a tárgyalásokat a svédekkel és a franciákkal”, Sztambulban „pedig felhagyna oroszellenes sugalmazásaival”.³²⁵ Magát a szerződést a szerző „szövetségének” értékelte, amely „morális támogatást nyújtott a harcoló népnek”, „áttörte Magyarország elszigeteltségét”, míg Bécs a továbbiakban „kizárólag a magyar kérdés prizmáján keresztül tekintett Oroszországra”.³²⁶

V. A. Artamonov magát a főgenerálist, mint az orosz orientáció fő szorgalmazóját, ekként mutatta be orosz olvasóinak (Rákóczi jellemzése alapján): „Bercsényi Miklós [...] »Supremus Generalis et totius Exercitus Commendans«, „önmagát szenvedélyesen a függetlenség eszméjének szentelő” barátja a fejedelemnek; „széles spektrumú gondolkodásának köszönhetően, könnyen megragadta a dolgok lényegét”, „de kétes esetekben ingadozott”; a „szerencsétlen körülmények miatt másokat okol”, „hirtelen természete folytán a többi tábornok számára elviselhetetlennek és keménynek tűnt”.³³⁰ „Manapság – folytatta a szerző –, kritizálják Bercsényi jellemét”; „saját hibáit be nem látó arisztokrata”, „bizalmatlansággal viseltetett Károlyi iránt”, stb.³²⁷

V. A. Artamonov részletesebben áttekintette a katonai–politikai eseményeket a poltavai csata és az Oroszország elleni török hadüzenet (1710. november 9./20.) közötti időszakban. Úgy vélekedett, hogy a fejedelem és köre általában „nem kötelezte el magát csupán egyetlen irányba”, „azok felé orientálódott, akik éppen erőfölényben voltak”, így „1709–1711-ben Oroszország felé”.³²⁸ V. A. Artamonov hangsúlyosan kitért a vízváltó poltavai diadalra. A kuruc vezetés „orosz vonalát” szorosabban érintő okfejtései így hangzottak: a „Poltava alatti diadalmas orosz ágyúdörgés Kelet-, Észak- és részben Közép-Európa politikai konstrukcióinak összeomlását eredményezte”; ennek folytán „az orosz diplomácia szabad utat kapott a manőverezésre”; majd pedig „Poltavát követően a péteri diplomácia átváltott a nyugat-európai országokkal történő együttműködésre, amelyektől jelentős mértékben függött Oroszország baltikumi tényeresének megerősödése és a béke megőrzése az Oszmán Birodalommal”; mindebből pedig az következett – vont mérleget –, hogy „a magyar és a lengyel kérdések 1709–1710-ben a második–harmadik vonalba szorultak”.³²⁹

V. A. Artamonov rámutatott, hogy „a török–orosz háború viharfelhői közepette” került sor „az utolsó orosz–magyar közeledésre”.³³⁰ I. Péter szorult helyzetének illusztrálására, a szerző felidézte Bercsényi levelét Rákóczinak: „Keze, lába, szája, meg van kötve az czárnak, még az svécus ott van [XII. Károly, török területen a szultán védelme alatt – Zs. J. K.], mert minden vezír mutatójátul félnek”.³³¹ Utalva Bercsényi lengyelországi küldetésére, megjegyezte: „Rákóczi

³²⁴ АPTAMOHOB 2019. 55.

³²⁵ АPTAMOHOB 2019. 75.

³²⁶ АPTAMOHOB 2019. 95.

³²⁷ АPTAMOHOB 2019. 48–49.

³²⁸ АPTAMOHOB 2019. 144.

³²⁹ АPTAMOHOB 2019. 131–132.

³³⁰ АPTAMOHOB 2019. 141.

³³¹ АPTAMOHOB 2019. 142. (Kiemelés a szerzőtől – V. A. A.); Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jaraszló, 1709. december 21-én. AR, I/VI. köt. 632..

csak orosz segítségre támaszkodhatott”.³³² V. A. Artamonov hangsúlyozta – noha a Hofkriegsrat 1709. augusztus 30-i határozata alapján az osztrákok „igyekeznek elérni, hogy Oroszország megszakítsa kapcsolatait a magyarokkal és a franciákkal”,³³³ s Eugen von Savoyen 1710. kora tavaszán oroszbarát kijelentésekre ragadtatta magát³³⁴ –, a szabadságharc vezetői továbbra is szilárdan azon az állásponton voltak: „immár »senkiben, a cáron kívül, nem remélhetünk«”, s „a nép körében az a szóbeszéd járta, hogy 15 ezer orosz indult meg a magyarok segítségére”.³³⁵ A szerző szó szerint is idézte Bercsényi felindulását a „Károlyi-párt” ellen, amellyel egyszerűs mind a fejedelem lengyelországi kiutazását (a cárral való találkozásra) is inspirálni kívánta: „*Talám jobb, magokban menjenek, mint magunk adjuk fel az országot gratiára* [az ellenség, a labancok kegyelmére – V. A.], *hogy még remínsígünk is elveszen örökre!* [a Habsburgoktól való függetlenségre – V. A.]”³³⁶

V. A. Artamonov megítélése szerint, Gebei Sándor „szigorú ítéletet mondott Rákóczi és Bercsényi felett”, midőn „mindketten sokkal fontosabbnak tekintették a szabadságharc folytatását, hogysen a kompromisszumot”,³³⁷ s mert „a fejedelem helytelenül mérte fel a magyar felkelés jelentőségét Európa számára”.³³⁸ A szerző úgy vélekedett, „Rákóczi teljes mértékben megértette a felkelés sikertelenségének okait”, melyeket „a nép tapasztalatlanságában és járatlanságában, a fegyverzet és a pénz hiányában” látott.³³⁹ V. A. Artamonov emelkedett véleményt fogalmazva polemizált a magyar történésszel: (Gebei Sándor) „álláspontját realistának tekinthetjük, de csak a földies logika szempontjából [ti. általános megközelítésben – Zs. J. K.] – ám az nem azonos a lélek törvényeivel.”³⁴⁰ A szerző – arra utalva, hogy a fejedelmet nem a privátum-keresés motiválta –, idézett egy evangéliumi sort (Jn, 15, 13): „*Senki sem szeret jobban, mint az, aki életét adja barátaiért.*”³⁴¹ Rákóczi példáján akarván illusztrálni, hogy „az áldozatvállalás mutatja meg a lélek nagyságát”.³⁴²

V. A. Artamonov úgy látta: Rákóczi, „lévén lelki vezére és szuverénje a magyar nemzetnek, [...] önként áldozta életét”, s „**egészen 1711. júliusáig reménykedett a svédeket megsemmisítő Nagy Péter segítségével, valamint az angolok és a hollandok közbenjárásában a bécsi udvarnál**”.³⁴³ A szerző – ugyanebből a morális alapállásból – idézte Gebei Sándor tanulmányának Bercsényit parafrázáló mondatát: „*Nem maradhatunk árulók utódaink*

³³² АPTAMOHOB 2019. 145.; Ennek illusztrálására a szerző idézte a konstantinápolyi francia követ (Des Alleurs), illetőleg a kuruc oldalon brigadérosi rangban szolgáló francia főtiszt (Fierville) egy-egy levelének vonatkozó közléseit is. АPTAMOHOB 2019. 146–147.

³³³ АPTAMOHOB 2019. 133.

³³⁴ АPTAMOHOB 2019. 133–134.

³³⁵ АPTAMOHOB 2019. 134. (Kiemelés a szerzőtől – V. A. A.)

³³⁶ АPTAMOHOB 2019. 148. és (Kiemelés a szerzőtől – V. A. A.); Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jaraszló, 1711. február 4-én. AR, I/VI. köt. 691.

³³⁷ АPTAMOHOB 2019. 154.

³³⁸ АPTAMOHOB 2019. 154.; vö. GEBEI 2013a. 265.; Részletesebben: 264–266.

³³⁹ АPTAMOHOB 2019. 155.

³⁴⁰ АPTAMOHOB 2019. 155. és 155./430. sz. lapolji jegyzet.

³⁴¹ АPTAMOHOB 2019. 155. (Kiemelés a szerzőtől – V. A. A.)

³⁴² АPTAMOHOB 2019. 155.

³⁴³ АPTAMOHOB 2019. 155. (Kiemelés a szerzőtől – V. A. A.)

emlékezetében!³⁴⁴ Annak a véleményének adva hangot, hogy a főgenerálist – az „Oroszországhoz történő közeledés fő támogatóját”³⁴⁵ – „aligha igazságos korlátoltsággal és politikai vaksággal vádolni”.³⁴⁶ Mintegy erre rímelve, V. A. Artamonov felidézte az említett, európai látókörű Kurakin hercegnek a bécsi udvarról kialakított véleményét (egy törökellenes alapon tervezett orosz–osztrák „alliance” kapcsán): „a császár minisztereitől semmi hajlandóságot sem látunk a mi érdekeink iránt, s minden velünk való érintkezésükben lekezelőek”.³⁴⁷ Más véleményen volt az alkancellár (Safirov), aki szerint Rákóczi és Bercsényi elfogása és kiadása révén épphogy „örök békét szerezhetnénk a császárral”; a főgenerálisról egyenesen azt tartván, hogy „ez valóban az ő műve” (ti. a szabadságharc).³⁴⁸

V. A. Artamonov, összegzésében jól érzékeltette a cári kormányzat politikájának „Janus-arccát” a szabadságharc kritikus 1710–1711. évi időszakában. Mindenekelőtt leszögezte, hogy „orosz diktátumról szó sem lehet” (ti. a kapcsolatok alakításában).³⁴⁹ Rámutatott: a törökök és a bécsi udvar miatti elővigyázatosság idézte elő „a cári udvar ingadozását”,³⁵⁰ s ugyanez a körülmény (a „nagy északi háborút” nem is számítva!) „nem tette lehetővé Oroszország számára, hogy fegyverekkel és élőerővel segítse a magyarokat”.³⁵¹ Ugyanakkor, „éppenséggel Oroszország lépett nyílt kapcsolatra 1707–1709-ben a felkelő kurucokkal”, s „vezérükkel, mint független szuverénnel bánt”.³⁵² Hangsúlyozta, hogy „az intenzív orosz–magyar kapcsolatok hátráltatták a felkelés elfojtását”.³⁵³ V. A. Artamonov felhívta a figyelmet: „nem az 1711. évi [...] kikényszerített béke”, hanem „II. Rákóczi Ferenc [...] fegyveres fellépése lett szilárd fundamentuma a magyar nemzeti öntudatnak”.³⁵⁴ „Akarat és állhatatosság az erősebb ellenséggel vívott küzdelemben, még reménytelen helyzetben is – íme, az 1703–1711. évi felkelők örök példája.” – zárta gyommonográfiáját az orosz történész.³⁵⁵

ÖSSZEZÉS

Tanulmányomban a Rákóczi-szabadságharc 1710–1711. évi orosz orientációjának magyar és orosz nyelvű historiográfiai vonatkozásait foglaltam össze, különös tekintettel Bercsényi Miklós főgenerális személyére. Bemutattam az „orosz vonalat”, mint témát, e téma hazai exponálását, sorra vettem a releváns hazai historiográfiai előzményeket. Az orosz szakirodalmat

³⁴⁴ АРТАМОНОВ 2019. 156. és 156./432. sz. lapalji jegyzet. (Kiemelés a szerzőtől – V. A. A.). Az idézett mondat ebben a szó szerinti formában nem Bercsényié; Gebei Sándor megfogalmazása („Нельзя остаться предателями в памяти потомков!”), mintegy „konklúzióként” a főgenerális II. Rákóczi Ferencnek Ilyvóából írt, 1711. március 28-i levele alapján. ГЕБЕИ 2013. 88. A Bercsényi-levél: AR, I/VI. köt. 698–703. Az idézett részhez különösen: 699.

³⁴⁵ АРТАМОНОВ 2019. 173.

³⁴⁶ АРТАМОНОВ 2019. 156.

³⁴⁷ АРТАМОНОВ 2019. 177. és 177./500. és 502. sz. lapalji jegyzetek.

³⁴⁸ АРТАМОНОВ 2019. 180. és 180./511. sz. lapalji jegyzet.

³⁴⁹ АРТАМОНОВ 2019. 186.

³⁵⁰ АРТАМОНОВ 2019. 186.

³⁵¹ АРТАМОНОВ 2019. 187. (számozatlan oldal)

³⁵² АРТАМОНОВ 2019. 186.

³⁵³ АРТАМОНОВ 2019. 187. (számozatlan oldal)

³⁵⁴ АРТАМОНОВ 2019. 187. (számozatlan oldal)

³⁵⁵ АРТАМОНОВ 2019. 187. (számozatlan oldal)

szintén áttekintve, kitértem azokra a munkákra, melyek által megőrződött Oroszországban – „a különböző korok történettudatában” – I. Péter korának legjelentősebb magyarországi eseménye: a Rákóczi-szabadságharc. (Ha tetszik: maga a „Rákóczi-szüzsé”.) Alapvető fontosságú monográfiák állásfoglalásainak ismertetésével megvilágítottam, miként viszonyult ama kritikus esztendőkből a péteri kormányzat a „magyar kérdéshez”?

Mindezt a magyar és az orosz történetírás jeles, ismert (vagy kevésbé ismert) szerzőinek vonatkozó munkássága tette lehetővé. E szakirodalmak alapján csupán a lényegi vonatkozások kiemelése volt, lehetett a célom. Reményeim szerint, közelebb jutottunk a tanulmány elején feltett kérdések megválaszolásához. Az összképet további kutatás, további historiográfiai publikációk új és újabb nézőpontjai tehetik majd mind teljesebbé, színesebbé.

FELHASZNÁLT IRODALOM, FORRÁSOK

AR: THALY KÁLMÁN (szerk.) (1878.): *Archivum Rákócianum. I/VI*. Budapest, M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala.

BÁNKÚTI IMRE (1981): *A szatmári béke*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÁNKÚTI IMRE (1991a.): *Gróf Bercsényi Miklós*. Budapest, MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ.

BÁNKÚTI IMRE (1991b.): *Dokumentumok a szatmári béke történetéhez*. BTM Műhely 2. Megjelent „A kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program támogatásával. Budapest.

BÁNKÚTI IMRE (2007): *Pulyai János Szatmári békesség*. Rákóczi források. Budapest, Nap Kiadó.

BARÁTH JULIANNA (2010): *Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor kapcsolata a Rákóczi-szabadságharc idején*. PhD-értekezés. DE TNDI. Debrecen.

BARÁTH JULIANNA (2012): A külpolitikai lehetőségek megítélése a Rákóczi-szabadságharc második felében. Az orosz reménység. *Századok*, 146. évf. 4. sz., 815–822.

BENDA KÁLMÁN (szerk.) (1980): *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÓDVAI ANDRÁS (szerk.) (2021): *Rákóczi emlékkönyv*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

GEBEI SÁNDOR (2007): II. Rákóczi Ferenc titulussai (princeps – dux). In Muzsnay Árpád (szerk.): *Évfordulós tanácskozások 2007. „Az élő Rákóczi” (X)*. 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc. Szatmárnémeti, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége – Szatmárnémeti Kölcsey Kör. 88–96.

GEBEI SÁNDOR (2012): „Nekem egyedül reménységem az czár”. Számíthatott-e II. Rákóczi Ferenc I. Péter orosz cár segítségére 1709–1711-ben? *Századok*, 146. évf. 4. sz., 823–852.

GEBEI SÁNDOR (2013a.): „...nekem egyedül reménységem az czár...” Számíthatott-e II. Rákóczi Ferenc I. Péter orosz cár segítségére (1709–1711)? In Gebei Sándor: *II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei 4.* (Teljes szövegváltozat!) Budapest, Akadémiai Kiadó. 223–268.

GEBEI SÁNDOR (2013b.): I. Péter cár és II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1707. évi varsói egyezményének utóélete. In Gebei Sándor: *II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei* 4. Budapest, Akadémiai Kiadó. 196–222.

GEBEI SÁNDOR (2020): A Rákóczi-szabadságharc konventjei, országos gyűlései (conventus generalis). In Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig. A magyar országgyűlések története.* Budapest, Országgyűlés Hivatala. 357–453.

HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA (1935): *Magyar Történet. VI.* Budapest, 1935.

HONFI JÓZSEF (1968): A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz haderőben. *Hadtörténeti Közlemények.* 15. évf. 1. sz., 95–129.

HOPP LAJOS (1973): *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HORVÁTH MIHÁLY (1872): *Magyarország történelme. Az új dolgozat második, bővített kiadása. Hatodik kötet.* Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv.

KALMÁR JÁNOS (2012a.): Károlyi Sándor „árulása”. (A bűnbakkeresés összefüggései). In Czigány István – Kincses Katalin Mária: *Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. éve alkalmából.* Budapest, A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. 101–115.

KALMÁR JÁNOS (2012b.): Károlyi Sándor „árulása”. *Korunk.* (Fórum, kultúra, tudomány.) Harmadik folyam. XXIII/3. Kolozsvár. 41–48.

KIS DOMOKOS DÁNIEL (1993): A fejedelem bujdosótársai (Szathmári Király ádám naplója alapján). In Földesi Ferenc – Czeglédi László (szerk.): *Bercsényi Miklós és kora.* Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen, 1993. október 8–9-én a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 290. évfordulója alkalmából. Hódmezővásárhely. 68–84.

KOVÁCS ÁGNES (1988): *Károlyi Sándor.* Magyar História Életrajok. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

KOVÁCS ZOLTÁN (2003): Külpolitikai esélyek a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben. In Takács Péter (szerk.): „...kedves hazám boldogulása munkáját kezébe adom...” Történészek a szatmári békéről: „árulás vagy reálpolitikai lépés”. A Szatmárnémetiben 2001. április 27-én megrendezett történészkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai. Nyíregyháza. 45–55.

KÖPECZI BÉLA (1973): A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában. *Irodalomtörténeti Közlemények.* 77. évf. 2–3. sz., 154–170.

KÖPECZI BÉLA (1976): Az orosz segítség reménye és a szatmári béke. In Molnár Mátyás (szerk.): *A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976 január 29–30.* Vaja–Nyíregyháza. 51–57.

KÖPECZI BÉLA (1980): Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 205–228.

KÖPECZI BÉLA (1991): *A bujdosó Rákóczi.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÖPECZI BÉLA (1993): Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. In Földesi Ferenc – Czeglédi László (szerk.): *Bercsényi Miklós és kora*. Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen, 1993. október 8–9-én a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 290. évfordulója alkalmából. Hódmezővásárhely. 36–42.

KÖPECZI BÉLA (2001): *Vetési Kökényesdy László. Kuruc diplomata és a császár katonája 1680?–1756*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÖPECZI BÉLA (2002): *II. Rákóczi Ferenc külpolitikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÖPECZI BÉLA (2005): *Kuruc diplomaták Európa keletén*. Első magyar nyelvű kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES (1976): *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, Gondolat Kiadó.

LUKINICH IMRE (1925): *A szatmári béke története és okirattára*. Budapest, Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

LUKINICH IMRE (szerk.) (1935): *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. I*. Budapest, Franklin-Társulat.

MÁRKI SÁNDOR (1910): *II. Rákóczi Ferencz. III*. Budapest, A Magyar Történelmi Társulat kiadása.

MÁRKI SÁNDOR (1913): Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferencz szövetsége 1707-ben. Székfoglaló értekezés. In Pauer Imre (szerk.): *Értekezések a történeti tudományok köréből a II. osztály rendeletéből*. XXIII. köt. 6. sz. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

MTA Kézirattára Ms. 4958/2/III. *Litterae Nedeczianae, 1709*.

RÁKÓCZI FERENC (1979): *Vallomások Emlékiratok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

RPI: SZÉKELY GYÖRGY et. al. (szerk.) (1955): *Ráday Pál iratai. I*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

RT: THALY KÁLMÁN (szerk.) (1866): *Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diariumok és törvényczikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferencz korához. I*. Pest, Kiadja Lauffer Vilmos.

RTü: KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES (szerk.) (1973): *Rákóczi Tükör. I*. Magyar Századok. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

R. VÁRKONYI ÁGNES (1980): „AD PACEM UNIVERSALEM”. A szatmári béke nemzetközi előzményeiről. *Századok*, 114. évf. 2. sz., 165–200.

R. VÁRKONYI ÁGNES (1993): Feleselő képek (Bercsényi képek a magyar történetírásban). In Földesi Ferenc – Czeglédi László: *Bercsényi Miklós és kora*. Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen, 1993. október 8–9-én a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 290. évfordulója alkalmából. Hódmezővásárhely. 8–26.

R. VÁRKONYI ÁGNES (1994): Bercsényi Miklós a történetírásban. In Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar. 146–163.

R. VÁRKONYI ÁGNES (2004): Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly. *Studia Caroliensia*, 3–4. sz., 381–402.

- R. VÁRKONYI ÁGNES (2011): Esélyek és alternatívák a szatmári béketárgyaláson 1710–1711. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. 4. sz., 985–1012.
- R. VÁRKONYI ÁGNES – KIS DOMOKOS DÁNIEL (szerk.) (2004): *A Rákóczi-szabadságharc*. Nemzet és emlékezet. Budapest, Osiris Kiadó.
- SZALAY LÁSZLÓ (1859): *Magyarország története. VI. A karlovici békekötéstől a szatmári békéig*. Pest, Lauffer és Stolp.
- SZEKFŰ GYULA (1990): Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt. In Czigány István (közli): Egy kiadatlan akadémiai székfoglaló. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. 3. sz., 140–149.
- SZEKFŰ GYULA (1993): *A száműzött Rákóczi*. Budapest, Holnap Kiadó Kft. (Az 1913. évi kiadás reprintje.)
- TAKÁCS PÉTER (szerk.) (2003): „...kedves hazám boldogulása munkáját kezébe adom...” Történészek a szatmári békéről: „árulás vagy reálpolitikai lépés”. A Szatmárnémetiben 2001. április 27-én megrendezett történészkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai. Nyíregyháza.
- THALY KÁLMÁN (1885): *A székesi gróf Bercsényi család. I.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.
- THALY KÁLMÁN (1887–1892): *A székesi gróf Bercsényi család. II–III.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.
- TOMASIVSZKIJ, SZTYEPAN TEODOROVICS (1912): Adatok II. Rákóczi Ferencz és kora történetéhez. (Dr. Márki Sándor monographiája kapcsán.) *Századok*, XLVI. évf. (1912. évi folyam.), 113–127., 192–208., 758–772.
- TÓTH GERGELY (2010): Felekezeti és történelmi emlékezet. A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban. *Történelmi Szemle*, 52. évf. 1. sz., 13–36.
- VÁRADI-STERMBERG JÁNOS (1974): *Utak, találkozások, emberek*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó – Kárpáti Könyvkiadó.
- VÁRADI-STERMBERG JÁNOS (1980): Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel. In Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 683–709.
- VÁRADI-STERMBERG JÁNOS (1981): Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel. In Váradi-Sternberg János: *Századok öröksége*. Budapest–Uzsgorod, Gondolat Kiadó – Kárpáti Kiadó. 72–88.
- V. MOLNÁR LÁSZLÓ (2000): *Magyar–oroszkulturális kapcsolatok 1750–1815*. A Magyar Történettudományi Intézet Tudományos Közleményei 45. Piliscsaba.
- ZACHAR JÓZSEF (2002): Kuruc katonák az emigrációban. In Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése*. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Budapest, Zrínyi Kiadó. 283–311.
- АРТАМОНОВ, ВЛАДИМИР АЛЕКСЕЕВИЧ (2019): *Россия и восстание Ференца II Ракоци 1703-1711 гг.* Москва, Берлин, Директ-Медиа.
- БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД, НИКОЛАЙ ПЕТРОВИЧ (1906): *Борьба Венгрии за независимость*. Москва.

БОРЕЦКИЙ-БЕРГФЕЛЬД, НИКОЛАЙ ПЕТРОВИЧ (1908): *История Венгрии в Средние века и Новое время*. Санкт-Петербург.

БРОНЕВСКИЙ, ВЛАДИМИР БОГДАНОВИЧ (1828): *Путешествие от Триеста до С.-Петербурга, в 1810 году*. Москва.

ГЕБЕИ, ШАНДОР (2013): Продолжение борьбы Ференца II Ракоци за свободы в 1710–1711 гг. с помощью России? In Кочегаров, Кирилл Александрович – Хаванова, Ольга Владимировна– Шереш, Аттила (ред.): *Освободительная война 1703–1711 гг. в Венгрии и дипломатия Петра I*. Санкт-Петербург, Нестор-История. 83–90.

ГЛИНКА, ФЁДОР НИКОЛАЕВИЧ (1815): *Письма русского офицера о Польше, австрийских владениях, Пруссии и Франции; с подробным описанием похода россиян противу французов в 1805 и 1806, также отечественной и заграничной войны с 1812 по 1815 год*. Москва.

ГОЛИКОВ, ИВАН ИВАНОВИЧ (1788–1789): *Деяния Петра Великого, мудрого преобразителя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам. II–III*. Москва.

ГРОТ, КОНСТАНТИН ЯКОВЛЕВИЧ (1893): *Магьяры и славяне в прошлом. Историческая справки о славизме в государственной жизни Угрии*. Варшава.

КОЧУБИНСКИЙ, АЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ (1878): *Мы и они (1711–1878). Очерки истории и политики славян*. Одесса.

ПАЛАУЗОВ, СПИРИДОН НИКОЛАЕВИЧ (1860): *Реформы и католическая реакция в Венгрии*. Санкт-Петербург.

ПАЛАУЗОВ, СПИРИДОН НИКОЛАЕВИЧ (1861): *Венгрия в современных её отношениях к Австрии*. Санкт-Петербург.

ПАПП, КЛАРА (1994): Оценки дипломатических связей князя Ракоczego с царём Петром Первым в венгерской историографии. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia historica*. 51. *Lódź*. 11–17.

ПОПОВ, НИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ (1868): *Магьярский историк Владислав Салай и история Венгрии от Арпада до Прагматической санкции*. Москва.

ППВ: БЫЧКОВ, ИВАН АФАНАСЬЕВИЧ (ред.) (1912.): *Письма и бумаги императора Петра Великого 6*. С.-Петербург, Государственная типография.

ПУШКИН, АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ (1951): История Петра I. In Пушкин, Александр Сергеевич: *Полное собрание сочинений в десяти томах*. 9. Москва–Ленинград, Издательство Академии наук СССР. 5–505.

ПУШКИН, АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ (1951): Записки бригадира Моро-де-Бразе (касающиеся до Турецкого похода 1711 года). In Пушкин, Александр Сергеевич: *Полное собрание сочинений в десяти томах*. 8. Москва–Ленинград, Издательство Академии наук СССР. 396–470.

ФЛОРОВСКИЙ, АНТОНИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (1971): *От Полтавы до Прута. Из истории русскоавстрийских отношений в 1709–1711 гг. From Poltava to Prut. From the History of Russian–Austrian Relations in 1709–1711*. Praha, Universita Karlova.

ШТЕРНБЕРГ, ЯКОВ ИСАКОВИЧ (1955): *Освободительная война в Венгрии и русско–венгерские отношения в начале XVIII в.* Дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук. Ужгород.

ШТЕРНБЕРГ, ЯКОВ ИСАКОВИЧ (1959): Русско–венгерские отношения периода Полтавской победы. In Греков, Игорь Борисович – Королюк, Владимир Дорощеевич (ред.): *Полтавская победа. Из истории международных отношений накануне и после Полтавы.* Москва.